

Πέραν του θετικισμού
και του
μεταμοντερνισμού

Δοκίμια στην ιστορική κοινωνιολογία

ΕΛΕΝΗ ΑΝΔΡΙΑΚΑΙΝΑ

OPPORTUNA

«The pursuit of learning is not a race in which the competitors jockey for the best place, it is not even an argument or a symposium; it is a conversation. And the peculiar virtue of a university (as a place of many studies) is to exhibit it in this character, each study appearing as a voice whose tone is neither tyrannous nor plangent, but humble and conversable. A conversation does not need a chairman, it has no predetermined course, we do not ask what it is "for", and we do not judge its excellence by its conclusion; it has no conclusion, but is always put by for another day. Its integration is not superimposed but springs from the quality of voices which speak, and its value lies in the relics it leaves behind in the minds of those who participate [...]. And voices which speak in conversation do not compose a hierarchy. Conversation is not an enterprise designed to yield an extrinsic profit, a contest where a winner gets a prize, nor is it an activity of exegesis. It is an unrehearsed intellectual adventure. It is with conversation as with gambling, its significance lies neither in winning nor in losing, but in wagering.»

M. Oakeshott, *The Idea of a University*, 1950

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ιστοριογραφία και πολιτική. Το παρόν κυριαρχεί στο παρελθόν

«Ό,τι είναι πραγματικό εξαφανίζεται σαν
αέρας, ό,τι είναι ιερό εκχосμικεύεται»

K. Marx-Fr. Engels, *The Communist
Manifesto*

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΥΤΟ ΕΠΙΧΕΙΡΕΙ ΝΑ ΚΑΤΑΝΟΗΣΕΙ ερμηνευτικά ένα σημαντικό γεγονός στην ιστορία της σύγχρονης ιστοριογραφίας, την κριτική στον Leopold von Ranke από μια ομάδα αμερικανών ιστορικών στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, που έγιναν γνωστοί για τη ριζοσπαστική και εξόχως πολιτικοποιημένη αντίληψή τους για την ιστορική γνώση. Στην Αμερική, ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα, οι ιστορικοί είχαν ανοίξει μια ενδιαφέρουσα, και για αυτό έντονη συζήτηση, η οποία παραμένει μέχρι και σήμερα επίκαιρη — και εννοώ τις σύγχρονες διαμάχες για την ιστοριογραφία που συνδέονται με τη λεγόμενη πρόκληση του μεταμοντερνισμού. Στη συζήτηση αυτή γινόταν λόγος για μια Νέα Ιστορία που θα αναλάβει την κριτική στο θετικισμό και την ιδέα της αξιολογικής ουδετερότητας, θα υποδεικνύει τις κοινωνικές εξαρτήσεις της ιστορικής γνώσης, θα συνδέει τη μελέτη του παρελθόντος με τις ανάγκες του παρόντος και θα συμμερίζεται την πεποίθηση ότι η ιστοριογραφία δεν είναι ένα ουδέτερο γνωστικό εγχείρημα κατανόησης του παρελθόντος, αλλά κυρίως μια κοινωνική και πολιτική πρακτική.

Οι πιονιέροι της Νέας Ιστορίας (James Harvey Robinson, Carl Becker, Charles Beard) άσκησαν κριτική στην αντίληψη του Ranke για την ιστοριογραφία με όρους που παραπέμπουν στις σημερινές αντιθέσεις και τους εννοιολογικούς дуΐσμούς της ιστορικής θεωρίας. Τα βασικά ζητήματα που τους απασχόλησαν αφορούν τις σχέσεις υποκειμένου και αντικειμένου, τον γνωστικό σχετικισμό και την αντικειμενικότητα, τη διαφορά ανάμεσα στις κοινωνικές και τις φυσικές επιστήμες, την ανατίμηση του παρόντος έναντι του παρελθόντος, την αμφισβήτηση της προνομιακής θέσης του ιστορικού και την τοποθέτησή του μέσα στην κοινωνία και την ιστορία, τη σχέση της γνώσης με την ηθική και τις αξίες, την ανάγκη στράτευσης του ιστορικού στις ιδεολογικές διαμάχες και συγκρούσεις της εποχής του.

Η διαμάχη που εξετάζουμε όριζε επίσης τις διαφορές μεταξύ των ιστορικών με όρους παλιάς και νέας γενιάς, συντηρητικών και προοδευτικών, παρωχημένων και καινοτόμων. Γινόταν ακόμα λόγος για την παραμελημένη από το θετικισμό σωματικότητα του ιστορικού, πολύ πριν οι κοινωνιολογίες των συναισθημάτων και του σώματος αναδειχτούν σε αυτόνομα γνωστικά αντικείμενα. Αν μελετήσει κανείς τη σχετική αρθρογραφία, τηρουμένων βεβαίως των αναλογιών, μπορεί μάλλον βάσιμα να ισχυριστεί ότι οι πρόσφατες θεωρητικές διαμάχες μεταξύ των ιστορικών συνεχίζουν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, έναν μακράς διάρκειας θεωρητικό διάλογο που έχει ανοίξει τουλάχιστον από τις αρχές του 20ού αιώνα· ένα διάλογο που συνοφίζει την προβληματική της σύγχρονης ιστοριογραφίας και, πολύ περισσότερο, ανησυχίες, διλήμματα και ερωτήματα που συνοδεύουν κάθε αναστοχαστική απόπειρα, όχι μόνο της ιστοριογραφίας αλλά γενικότερα των κοινωνικών επιστημών.

Το πρώτο αυτό κείμενο του τόμου δεν επιχειρεί να απαντήσει σε αυτά τα προβλήματα· θέλει μάλλον να τα αποτυπώσει, να σχημαγήσει την προβληματική των Νέων Ιστορικών που τα ανέδειξαν και κυρίως να επιχειρήσει την ιστορική και κοινωνιολογική τους κατανόηση. Πιο συγκεκριμένα, το κείμενο, υιοθετώντας την οπτική της ιστορικής κοινωνιολογίας, επιχειρεί να εντάξει τις ιδέες των Νέων Ιστορικών στο κοινωνικό, ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο παρήχθησαν και, εν πολλοίς,

αντανακλούν. Βασική υπόθεση του κειμένου είναι ότι οι θεωρητικές διαμάχες που συχνά διχάζουν την ακαδημαϊκή κοινότητα δεν αφορούν μόνο μια διαφωνία γύρω από τους όρους, τις έννοιες ή τις μεθόδους των κοινωνικών σπουδών, αλλά σχετίζονται με μέγιστα ιδεολογικά και πολιτικά διακυβεύματα της νεωτερικότητας. Ειδικότερα, η κριτική των Νέων Ιστορικών στην ιστοριογραφία του Ranke μνημονεύει και προασπίζεται μια συγκεκριμένη αντίληψη για το ρόλο του ιστορικού και εν γένει του διανοούμενου στη σύγχρονη κοινωνία, για την κοινωνική και την πολιτική του ευθύνη, για τις σχέσεις του με το κράτος, τα κόμματα, τις ιδεολογίες και την πολιτική. Ας σημειωθεί εξ αρχής ότι η εποχή μέσα στην οποία οι Νέοι Ιστορικοί σκέφτονται και γράφουν είναι μια περίοδος που σφραγίστηκε από μεγάλες οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές στις ΗΠΑ, από τις επιπτώσεις της Μεγάλης Ύφεσης, τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις που ακολούθησαν το New Deal, τις συνέπειες του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, την άνοδο των εθνικισμών και του φασισμού στην Ευρώπη και την κατάρρευση του σταλινισμού στη Σοβιετική Ένωση.

Στην ιστορία, ο θετικισμός έχει συνδεθεί με το όνομα του Ranke, ο οποίος στις αρχές του 19ου αιώνα, εγκαίνιασε τον επιστημονικό προσανατολισμό της ιστορίας στο νέο πανεπιστήμιο του Βερολίνου. Έργο του ιστορικού είναι να αποκρυπτογραφήσει την ιστορία, γράφει ο Ranke (1795-1886), ο οποίος, παρά τις σημαντικές του διαφορές με τον Auguste Comte (1798-1857), τον θεωρούμενο ως ιδρυτή της κοινωνιολογίας, συμμεριζόταν εξίσου την άποψη για την ύπαρξη μιας εξωτερικής ως προς το υποκείμενο πραγματικότητας, η οποία μπορεί να γίνει γνωστή με τη χρήση αυστηρών και συστηματικών μεθόδων. Οι δύο στοχαστές μπορεί να μη συναντήθηκαν ποτέ και ο ένας να αγνοούσε το έργο του άλλου, έζησαν όμως την ίδια εποχή και η σκέψη τους καθοδηγήθηκε από κοινά ερωτήματα και ανησυχίες, και βέβαια καθορίστηκε από την κριτική τους στάση απέναντι στους φιλοσόφους του Διαφωτισμού και τις συνέπειες της Γαλλικής Επανάστασης. Πολλά από τα προβλήματα που τους απασχόλησαν σχετίζονται επίσης με τη διαδικασία μετάβασης στη νεωτερικότητα και την αποδιάρθρωση των παραδοσιακών μορφών γνώσης.

Η θεώρηση του Ranke για την ιστορία απηχεί τις βασικές αρχές του ι-

στορικισμού και του ρομαντισμού στο τέλος του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα. Παράγεται ουσιαστικά ως αντίδραση στις ρασιοναλιστικές θεωρίες των φιλοσόφων του Διαφωτισμού, των οποίων το κύριο ενδιαφέρον ήταν στραμμένο λιγότερο στο παρελθόν «αυτό καθαυτό» και περισσότερο στο μέλλον, στην κατεύθυνση της ιστορίας.¹ Η αντίληψη των διαφωτιστών για την ιστορία θα μπορούσαμε να πούμε ότι εκχοσμικεύει, τρόπον τινά, τη χριστιανική εσχατολογία υποστηρίζοντας ότι ο κόσμος κινείται αναπόδραστα προς μια ορισμένη προοδευτική πορεία. Σε γενικές γραμμές, ο Διαφωτισμός προσεγγίζει το παρελθόν και θεωρεί την ιστορία μέσα από την αισιόδοξη ιδέα της προόδου, σύμφωνα με την οποία όλες οι κοινωνίες πορεύονται προς μια κοινή κατεύθυνση: την ηθική και κοινωνική τελείωση της ανθρωπότητας και την τελική επικράτηση του Λόγου. Η σύγχρονη ιστοριογραφία, δηλαδή η ακαδημαϊκή, επαγγελματική ιστοριογραφία του Ranke, συγκροτήθηκε εξ αρχής ως απάντηση στις φιλοσοφίες της ιστορίας του Διαφωτισμού.² Βασική αρχή του γερμανικού ρομαντισμού είναι ότι κάθε εποχή είναι μοναδική και ανεπανάληπτη, χαρακτηρίζεται από ένα ιδιαίτερο πνεύμα, τη δική της ιδιαίτερη κουλτούρα και διαφορετικές αξίες. Στη θέση του ορθού λόγου των διαφωτιστών, ο γερμανικός ιστορικός έβαλε την ιστορία, την οποία μάλιστα θεώρησε ως την κύρια πηγή γνώσης για τον κόσμο. Παρότι όμως ο Ranke έδινε το προβάδισμα στην ιστορία αναγορεύοντάς την σε βασική πηγή εξήγησης και ερμηνείας των κοινωνικών φαινομένων, η θεώρησή του δεν είχε σχετικές απολήξεις. Ισχυριζόμενος ότι δεν υπάρχει καμία διάσταση ανάμεσα στο ιδανικό και το πραγματικό και ότι σκοπός του ιστορικού είναι η περιγραφή των γεγονότων «έτσι όπως έγιναν», ο γερμανός στοχαστής διεκδι-

1. Σχετικά με τη θεώρηση του Ranke, βλ. ενδεικτικά Γκ. Ίγκερς, *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, Γνώση, Αθήνα 1995, σσ. 20-40· Κ. Αρώνη-Τσίχλη, *Ιστορικές σχολές και μέθοδοι. Εισαγωγή στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία: πανεπιστημιακές παραδόσεις*, Παπαζήσης, Αθήνα 2008, σσ. 159-169.

2 Βλ. ενδεικτικά J. Tosh, *The Pursuit of History: Aims, Methods and New Directions in the Study of Modern History*, Longman, Λονδίνο 2006 [1984], σσ. 1-24.

κούσε για την ιστορία το κύρος της επιστήμης, μιας βέβαιης και αντικειμενικής γνώσης που θα ίσχυε εξίσου για όλα τα κοινωνικά υποκείμενα και θα λειτουργούσε ως θεμέλιο νομιμοποίησης της υφιστάμενης τάξης πραγμάτων. Ο ιστορικός τρόπος να βλέπει κανείς τα πράγματα όχι μόνο δεν κατέληγε στη σχετικότητα των αξιών και στην απουσία εγγενούς νοήματος στον κόσμο αλλά αντιθέτως αποκάλυπτε το τελικό νόημα, την ηθική σημασία του κράτους και γενικότερα των κοινωνικών θεσμών. Στόχος του Ranke ήταν η ανάδειξη ενός κόσμου άχρονων και αναλλοίωτων αξιών — η ιστοριογραφία «βλέπει το άπειρο σε κάθε ύπαρξη», υποστήριζε ο γερμανός στοχαστής, διασώζοντας έτσι τις αξίες από τον ηθικό και επισημολογικό σχετικισμό.³

Μόνο στο πλαίσιο αυτής της γενικής φιλοσοφικής θεώρησης μπορούμε να κατανοήσουμε την έμφαση που δίνει ο Ranke στην ανάγκη αποστασιοποίησης του ιστορικού και το ιδεώδες της αντικειμενικότητας. Εδώ, η αντικειμενικότητα δεν αφορά τόσο μια τεχνική συλλογής ψυχρών γεγονότων, αλλά μάλλον μια μέθοδο μέσω της οποίας ο ιστορικός καταφέρνει να περιορίσει τον εαυτό του και, μέσω της φαντασίας και της ενόρασης, να αποστασιοποιηθεί από το παρόν ώστε να ανακαλύψει τις αξίες κάθε εποχής, δηλαδή τη σύμφωνη με το θέλημα του θεού τάξη πραγμάτων. Όταν λοιπόν ζητά από τους ιστορικούς να προσεγγίζουν το παρελθόν «αυτό καθαυτό» και να γράφουν την ιστορία «έτσι όπως συνέβη»,⁴ ο Ranke αναφέρεται ουσιαστικά σε αυτήν τη βαθύτερη υπόσταση των κοινωνικών φαινομένων. Ο ιστορικός οφείλει να αναγνωρίζει ότι κάθε εποχή συγγενεύει με τον θεό και ως εκ τούτου δεν μπορεί να την κρίνει.⁵ Από τη scho-

3. A. Callinicos, *Theories and Narratives. Reflections on the Philosophy of History*, Polity Press, Καίμπριτζ, Λονδίνο 1997, σ. 59.

4. Ch. McArthur Destler, «Some observations on Contemporary Historical Theory», *The American Historical Review*, 55, 3 (Απρίλιος 1990), σσ. 503-529.

5. Ωστόσο, «την ίδια ακριβώς στιγμή είχαμε έντονη διάκριση ανάμεσα στα έθνη που ενδιαφέρουν τους ιστορικούς, π.χ. τα ευρωπαϊκά, και στα έθνη της Ασίας [...] που αφορούν μάλλον τη φυσική ιστορία», Γκ. Ίγκερς, *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, ό.π., σ. 33.

πιά της Θείας Πρόνοιας, δηλαδή από μια άχρονη και απόλυτη σκοπιά, παρελθόν και παρόν έχουν την ίδια αξία. Προσπαθώντας μάλλον να διασώσει το παρελθόν από τη συγκατάβαση των διαφωτιστών και των ρασιοναλιστικών θεωριών της ιστορίας, ο γερμανός στοχαστής επιμένει ότι κάθε ιστορική εποχή πρέπει να ιδωθεί με τους δικούς της όρους.⁶ Αντίθετα με τους διαφωτιστές και τις θεωρίες τους για την ιστορία, εδώ, το παρόν μέσα στο οποίο ανήκει το υποκείμενο της γνώσης δεν υπερέρχει το παρελθόντος. Δεν μπορούμε συνεπώς να κρίνουμε αναδρομικά το παρελθόν με βάση το παρόν και τις σύγχρονες κατηγορίες σκέψης διότι κάθε εποχή θεωρείται άξια μελέτης αυτή καθαυτή. Για αυτόν ακριβώς το λόγο, ο Ranke εκτιμά ότι ο ιστορικός πρέπει να αποστασιοποιηθεί από το παρόν και να εξαφανιστεί μπροστά στα αρχεία.

Σε μια εποχή, λοιπόν, που οι ταχύτατες και ριζικές κοινωνικές αλλαγές υπονόμευαν τις σταθερές του παραδοσιακού κόσμου και σχετικοποιούσαν τους κανόνες βάσει των οποίων ρυθμίζονταν ο δημόσιος και ο ιδιωτικός βίος, ορισμένοι στοχαστές, όπως ο Ranke, στράφηκαν στην ιστορία για να ανακαλύψουν εκεί κάποιο υπερβατικό νόημα, ένα είδος ανώτερης ενότητας της ανθρωπότητας που μπορούσε να εγγυηθεί πάγιες αξίες. Οι ιδέες του Comte και του Ranke αποτελούν διαφορετικές απαντήσεις σε κοινά ερωτήματα της εποχής τους. Και οι δύο αναζητούν νέα σταθερά θεμέλια για τη νομιμοποίηση της εξουσίας, τέτοια που να μπορούν να υποκαταστήσουν τις παλιές αυθεντίες. Για τον Comte αυτά τα θεμέλια είναι εγγεγραμμένα στους νόμους της ιστορίας και στα στάδια του πνεύματος, ενώ για τον Ranke η σταθερότητα αναζητείται στην Πρόνοια, το σχέδιο της οποίας εκφράζεται στην ιστορία, τη μοναδικότητα των γεγονότων και την πολυμορφία των αξιών.⁷

Προϋπόθεση βέβαια της ιστορικής γνώσης ήταν η εξαφάνιση του υποκειμένου της ιστοριογραφίας, του ιστορικού. «Θα ήθελα», γράφει ο Ranke στον πρόλογο της *Παγκόσμιας Ιστορίας*, «να εξαλείψω τον εαυτό

6. R. Evans, *In Defense of History*, Granta Books, Λονδίνο 2000, σ. 17.

7. A. Callinicos, *Theories and Narratives. Reflections on the Philosophy of History*, ό.π., σ. 59.

μου». ⁸ Η στάση του απέναντι στις πηγές ήταν μάλλον συνεσταλμένη και ταπεινή, αφού θεωρούσε ότι αυτό που ο ιστορικός έπρεπε να ανακαλύψει στην ιστορία δεν ήταν άλλο από το σχέδιο της Πρόνοιας. ⁹ Στη θέση της μεγάλης ιστορίας των διαφωτιστών, που θεωρεί ότι ρόλος του ιστορικού είναι να κρίνει το παρελθόν, ο Ranke προβάλλει μια ιστορία που επιζητά μάλλον να κατανοήσει παρά να κρίνει: «Ορίστηκε στην ιστορία το καθήκον να κρίνει το παρελθόν ή να διδάσκει το παρόν για το καλό των μελλοντικών εποχών· η μελέτη μας δεν βάζει στον εαυτό της τόσο υψηλά καθήκοντα: απλώς θέλει να δείξει πώς έγιναν τα πράγματα», γράφει στα 1824. ¹⁰

Οι ιστορικοί της νέας σχολής του Βερολίνου, στην ίδρυση της οποίας πρωτοστάτησε ο Ranke, πίστευαν ότι η ιστορία μπορούσε να γίνει μια αυστηρή επιστήμη, αν και δέχονταν ότι διέφερε ως προς το αντικείμενο και τις μεθόδους της από τις φυσικές επιστήμες. Υποστήριζαν επίσης ότι το πρόβλημα της ιδεολογίας και της μεροληψίας μπορούσε να ξεπεραστεί αν ο ιστορικός υιοθετήσει την κριτική αξιολόγηση των πηγών και καταγράφει τα γεγονότα με τρόπο συστηματικό και αυστηρό. ¹¹ Στον 19ο αιώνα, η επαγγελματική ιστορία, στην προσπάθειά της να διακριθεί από την ερασιτεχνική ιστορία που μέχρι τότε αποτελούσε κατεξοχήν πεδίο των ανθρωπιστών λογίων, ανέδειξε τα ιδεώδη της συστηματικότητας της γνώ-

8. Αναφέρεται στο Γ. Κόκκινος, *Από την ιστορία στις ιστορίες*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ. 153.

9. Γκ. Ίγκερς, *Η ιστοριογραφία στον 20ό αιώνα*, Νεφέλη, Αθήνα 1999, σ. 42.

10. Α. Callinicos, *ό.π.*, σ. 58.

11. Γκ. Ίγκερς, *ό.π.*, σ. 27. Βλ. επίσης R. Jann, «From Amateur to Professional: The Case of the Oxbridge Historians», *The Journal of British Studies*, 22, 2 (1983), σσ. 122-147. Ο γάλλος ιστορικός N.D. Fustel de Coulanges έγραφε το 1888 ότι το κύριο προσόν του ιστορικού είναι η ικανότητά του να καταργεί τον εαυτό του και να εστιάζει μόνο σε ό,τι γράφουν, σε ό,τι περιέχουν οι πηγές. Αυτή η αρχή καταλήγει στην τάση του θετικισμού να ανάγει τη γνώση σε αποτέλεσμα της τεχνικής, W. Laquer, G.L. Mosse (επιμ.), *Historians in Politics*, Sage, Λονδίνο 1974.

σης και επέμενε ιδιαίτερα στην αξία της μεθόδου και της λεπτομερούς εξέτασης των πηγών.¹² Αυτές όμως οι μεθοδολογικές αρχές ήταν άμεσα συνδεδεμένες με το γενικότερο φιλοσοφικό πλαίσιο του Ranke. Ωστόσο, η γενικότερη απήχηση του έργου του γερμανού ιστορικού οφείλεται μάλλον στη μέθοδό του παρά στις φιλοσοφικές αρχές που τη θεμελιώναν.¹³ Η φιλοδοξία του Ranke να γνωρίσει το παρελθόν «wie es eigentlich gewesen» ερμηνεύτηκε ως «as it really was», δηλαδή στόχος του ιστορικού θεωρήθηκε ότι ήταν να αναδείξει τα γεγονότα «έτσι όπως πραγματικά συνέβησαν». Ωστόσο, ο Ranke με τον όρο «eigentlich» δεν εννοούσε πραγματικά (really), όπως μεταφράστηκε, αλλά ουσιαστικά (essentially). Και, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο G. Iggers, πουθενά αλλού η αποσύνδεση της μεθοδολογίας από τη φιλοσοφία του Ranke δεν υπήρξε τόσο ριζική όσο στην Αμερική. Το παράδοξο ήταν ότι ενώ οι Γερμανοί ασκούσαν κριτική στον Ranke θεωρώντας τον ως την αντίθεση του «μη φιλοσοφικού εμπειρισμού», οι αμερικανοί θαυμαστές του τον εκτιμούσαν για τον ακριβώς αντίθετο λόγο, ως ιδρυτή μιας εμπειρικής προσέγγισης του παρελθόντος.¹⁴ Και καθώς η μέθοδος του Ranke αποσυνδέθηκε από τη φιλοσοφία του, η Πρόνοια εξορίστηκε από την ιστορία και η πίστη στο ιδεώδες της αντικειμενικότητας άρχισε να υπονομεύεται. Η κλασική φράση από το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* συνοψίζει αυτή τη θεμελιώδη εμπειρία της νε-

12. Σε αντίθεση με την «ερασιτεχνική» ιστορία, η επαγγελματική ιστορία ήταν μάλλον εσωστρεφής, απευθυνόταν κυρίως στην ακαδημαϊκή κοινότητα: «Δεν θέλω να με διαβάσει κανείς παρά μόνο οι αυθεντίες του είδους», έγραφε στα τέλη του 19ου αιώνα ο συγγραφέας του *Οι μέθοδοι των Ιστορικών Σπουδών*, ο άγγλος ιστορικός E.A. Freeman. Βλ. σχετικά S. Rothblatt, *Tradition and Change in English Liberal Education: An Essay in History and Culture*, Faber and Faber, Λονδίνο 1976, σ. 157.

13. G. Iggers, «The Image of Ranke in American and German Historical Thought», *History and Theory*, 2, 1 (1962), σσ. 17-40. Βλ. επίσης P. Novick, *That Noble Dream. The "Objectivity Question" and the American Historical Profession*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ 1988, σσ. 26-46.

14. P. Novick, *ό.π.*, σ. 28.

ωτερικότητας: ό,τι είναι πραγματικό εξαφανίζεται σαν αέρας, ό,τι είναι ιερό εκκοσμικεύεται.

Το παράδοξο είναι ότι οι Νέοι Ιστορικοί, οι αμερικανοί στοχαστές που στις αρχές του 20ού αιώνα ανέλαβαν την κριτική στον Ranke, έχοντας αναγορεύσει την εκκοσμικευμένη ιστορία σε βασικό πεδίο αναζήτησης της γνώσης, ακόμη κι όταν ξεκινούν με αρχική τους επιδίωξη οικουμενικές αξίες, την αλήθεια και την αντικειμενικότητα, καταλήγουν στην ανάδειξη μιας καλειδοσκοπικής πραγματικότητας, δηλαδή στην ανάδειξη σχετικών αληθειών για το παρελθόν που θεωρούνται πλέον αποτέλεσμα των ποικίλων οπτικών υπό τις οποίες κάθε εποχή προσεγγίζει την ιστορία της. Ενσκήπτοντας στη μελέτη της ιστορίας για να υπηρετήσουν το ευγενικό όραμα της αντικειμενικότητας, οι Νέοι Ιστορικοί καταλήγουν να διαπιστώνουν εμπειρικά τη σχετικότητα της γνώσης. Η ιστορία, απαλλαγμένη από την Πρόνοια, φαίνεται να μην μπορεί πλέον να εγγυηθεί πάγιες αξίες.

* * *

Η κριτική του Ranke και κυρίως της αντίληψής του για την ιστοριογραφία ως μελέτη του παρελθόντος «χάριν του παρελθόντος» ήταν ο στόχος του Αμερικανικού Εθνικού Εκπαιδευτικού Συλλόγου που συστήθηκε το 1916 από την Επιτροπή για τις Κοινωνικές Σπουδές (*Committee on Social Studies*), η οποία συνέταξε μια έκθεση που θεωρείται ότι έθεσε τις βάσεις των κοινωνικών σπουδών για ολόκληρο τον 20ό αιώνα. Προοδευτικοί εκπαιδευτικοί και αναγνωρισμένοι ακαδημαϊκοί της Αμερικής ένωσαν τις προσπάθειές τους με σκοπό να συμβάλουν στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και την ανανέωση των κοινωνικών και ιστορικών σπουδών. Η ιστορία δεν πρέπει να επιδιώκει την απομνημόνευση των ιστορικών γεγονότων αλλά μάλλον την ενστάλαξη ενός δημοκρατικού ήθους που θα στηρίζεται στην κατανόηση των σύγχρονων κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών φαινομένων — αυτή ήταν η βασική αρχή των μελών της Επιτροπής που όλοι, παρά τις επιμέρους διαφορές τους, συμφωνούσαν ως προς το πνεύμα των αναγκαίων αλλαγών. Η ιστορική γνώση πρέπει να έχει μια κοινωνι-

κή χρησιμότητα και, συνεπώς, η ιστορία δεν μπορεί παρά να γράφεται εκ νέου προσαρμοζόμενη πάντα στις μεταβαλλόμενες ανάγκες του παρόντος.¹⁵

Στο γύρισμα του 20ού αιώνα, η στροφή στο παρόν και η έμφαση στην κοινωνική χρησιμότητα της ιστορίας ήταν, μεταξύ άλλων, απόρροια της συνειδητοποίησης ότι η θέση των ιστορικών σπουδών στην εκπαίδευση και, κατ' επέκταση, το κύρος και το γόητρο των ιστορικών υπονομεύονταν πλέον σοβαρά από τη δυναμική παρουσία της κοινωνιολογίας, της πολιτικής επιστήμης και της οικονομίας. Η τελική έκθεση που συνέταξε η Επιτροπή, ομολογουμένως προϊόν πολλών συμβιβασμών και συγκερασμών μεταξύ των μελών της, αναγόρευε την ιστορία σε ένα γνωστικό αντικείμενο που μεριμνά για τη διευθέτηση των σύγχρονων προβλημάτων και έθετε τις αρχές βάσει των οποίων θα οργανώνεται η διδακτέα ύλη στα σχολεία όσον αφορά τα μαθήματα των κοινωνικών σπουδών.¹⁶ Έτσι, οι προτεινόμενες αλλαγές στο πνεύμα διδασκαλίας της ιστορίας έδιναν μεγαλύτερη αξία στο παρόν παρά στο παρελθόν, υποβάθμιζαν την αρχαία και τη μεσαιωνική ιστορία ενώ προέτρεπαν τους εκπαιδευτικούς να κατευθύνουν το ενδιαφέρον των μαθητών στα σύγχρονα ζητήματα που απασχολούσαν την κοινωνία.

Κατά γενική ομολογία, η περίοδος ανάμεσα στο 1890 και το 1916 σημαδεύτηκε από μεγάλες κοινωνικές αλλαγές στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Οι συντάκτες της έκθεσης εργάστηκαν σε ένα περιβάλλον που οριζόταν από την απειλή του πολέμου στην Ευρώπη και της ενδεχόμενης εμπλοκής και της Αμερικής στη σύγκρουση. Με το ξέσπασμα του πολέμου, μεγάλα κύματα μεταναστών από την ανατολική και νότια Ευρώπη κατέφθαναν στις ΗΠΑ. Μετά βίας μπορούσαν να γράφουν ή να μιλήσουν

15. M.R. Nelson, «The Social Contexts of the Committee on Social Studies – Report of 1916», http://www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/custom/portlets/recordDetails/detailmini.jsp?_nfpb=true&_ERICExtSearch_SearchValue_o=ED374072&ERICExtSearch_SearchType_o=no&accno=ED374072.

16. M. Whelan, «James Harvey Robinson, the New History and the 1916 Social Studies Report», *The History Teacher*, 24, 2 (1991), σσ. 191-202.

τη γλώσσα, προέρχονται από χαμηλά εισοδηματικά στρώματα και ήταν, ως επί το πλείστον, ανειδίκευτοι εργάτες. Αυτό το κύμα ευρωπαϊών μεταναστών έθετε τεράστια προβλήματα στους σχεδιαστές της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, που αφορούσαν κυρίως τους όρους υποδοχής τους. Εξαιτίας των κυμάτων μετανάστευσης που σημειώθηκαν στις αρχές του 20ού αιώνα το ποσοστό των μαθητών στα σχολεία αυξήθηκε σημαντικά και οι νέες δημογραφικές συνθήκες οδήγησαν σε μια διεύρυνση των κοινωνικών υπηρεσιών για μαθητές. Για να είναι υπεύθυνοι, οι πολίτες δεν χρειάζονται «μόνο καλή θέληση, αλλά και ενεργό ενδιαφέρον για την ευημερία της κοινότητας. Πρέπει να γνωρίζουν το ρόλο και τη λειτουργία των κοινωνικών υπηρεσιών, τις βασικές αρχές του συλλογικού βίου και της κοινωνικής προόδου», αναφερόταν στην εισαγωγή της έκθεσης για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση.¹⁷ Οι συντάκτες της έκθεσης θεωρούσαν ότι η ιστορία, και γενικότερα οι κοινωνικές σπουδές, πρέπει να κατέχουν κεντρική θέση στο πρόγραμμα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ότι πρέπει να θεωρηθούν ίσης αξίας με τα άλλα μαθήματα και για αυτό το λόγο έκριναν ότι χρειαζόταν η εισαγωγή τους σε όλα τα σχολικά έτη. Τόνιζαν ιδιαίτερα τον κοινωνικό σκοπό που υπηρετούσαν αυτά τα μαθήματα και υπεράσπιζαν τη χρησιμότητά τους ως κριτήριο για την εισαγωγή τους στο πρόγραμμα σπουδών. Βασικός στόχος ήταν η «κοινωνική επάρκεια», την οποία όριζαν συγκεκριμένα ως «τη δημιουργία και την αγωγή καλών πολιτών».¹⁸

Η πραγματιστική και ωφελμιστική λογική σύμφωνα με την οποία ήταν συνταγμένη η έκθεση απηχούσε ουσιαστικά το πιστεύω μιας προοδευτικής ομάδας ιστορικών που έμειναν γνωστοί, όπως προαναφέρθηκε, ως Νέοι Ιστορικοί. Πιο συγκεκριμένα, η βασική προβληματική της έκθεσης αφορά τη συμβολή του James Harvey Robinson, ενός εξέχοντος και δημοφιλούς ιστορικού εκείνης της εποχής. Ο Robinson ήταν εκπρόσωπος μιας νέας αντίληψης για την ιστοριογραφία που έμεινε γνωστή ως Νέα

17. M.R. Nelson, *ό.π.*, σ. 35.

18. W.I. Susman, «History and the American Intellectual: Uses of a Usable Past», *American Quarterly*, 16, 2 (1964), σσ. 243-263.

Ιστορία. Η ομάδα των Νέων Ιστορικών (Robinson, Becker, Beard) υποστήριζε την ανάγκη στενής συνεργασίας ανάμεσα στις κοινωνικές επιστήμες και την ιστοριογραφία και θεωρούσε βασική υποχρέωση των ιστορικών να απευθυνθούν στους σύγχρονους αναγνώστες για να τους βοηθήσουν να «καταλάβουν τον εαυτό τους», να γνωρίσουν το παρόν και όχι νεκρές παραδόσεις, δηλαδή ένα ανεξάρτητο από τα σύγχρονα μελήματα, άχρηστο παρελθόν. Η πίστη των Νέων Ιστορικών στην αλλαγή του ρόλου της ιστοριογραφίας και την ανάγκη κοινωνικής παρέμβασης συνοψίζεται στο δοκίμιο του Robinson «History for the Common Man»: «Τι πρέπει να γίνει για τα πλήθη αγοριών και κοριτσιών που αναγκάζονται να επωμιστούν πρόωρα τα βάρη της ζωής και να κερδίσουν το φωμί τους; Τι οφείλουν να γνωρίζουν από την ιστορία και το παρελθόν ώστε να γίνουν όσο το δυνατόν πιο ευφυή, αποδοτικά και ευτυχισμένα στην κοινωνική τους ζωή και στην εργασία τους;».¹⁹ Η ιστορία, διδάσκοντας τους νέους αυτούς την κοινωνική τους ευθύνη, «την τεράστια σημασία που έχει η συμβολή τους για την πρόοδο του κόσμου», θα μπορούσε να λειτουργήσει ως θεμέλιο για την κοινωνική αναμόρφωση και το σχεδιασμό της κοινωνικής πολιτικής. Μέσα από τον πρακτικό προσανατολισμό της ιστορίας, οι πολίτες θα κατάφερναν να υπερβούν την αβεβαιότητα και τις ανησυχίες της εποχής τους, μιας εποχής βίαιων και ραγδαίων αλλαγών στη φυσιογνωμία της αμερικάνικης κοινωνίας. Η σύνδεση της ιστορικής γνώσης με ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό θα υποβοηθούσε αυτήν την πολυπόθητη διεύρυνση της δημοκρατίας. Πρόκειται για σκέψεις που απηχούν εν πολλοίς και τις αντιλήψεις του Dewey, συναδέλφου του Robinson στο Πανεπιστήμιο Columbia. Το 1891, ο Dewey σε ένα δοκίμιό του είχε καταφερθεί εναντίον του «σχολαστικισμού», αυτής της «αφηρημένης» και «μίζερης» ενασχόλησης με το παρελθόν, που θεωρεί ότι το έργο της γνώσης εξαντλείται στην «ευλαβική» παράθεση του λόγου των αυθεντιών. Χρησιμοποιώντας μεταφορές από το πεδίο της οικονομίας και της αγοράς, ο

19. R. Hofstadter, *The Progressive Historians: Turner, Beard, Parrington*, Knopf, Νέα Υόρκη 1968, σσ. 132-133, 139-143. Αναφέρεται στο P. Novick, *That Noble Dream*, ό.π., σ. 95.

Dewey υποστήριζε ότι η γνώση, αντί να αποθησαυρίζεται από μια ελίτ «ατομιστών σχολαστικών», είναι ένα εμπόρευμα που πρέπει να κυκλοφορήσει στην ευρύτερη κοινωνία, να αγοραστεί και να χρησιμοποιηθεί.²⁰

Σε ανάλογες μεταφορές από το χώρο της αγοράς ανατρέχει και ο Carl Becker σε κείμενό του γραμμένο την ίδια εποχή (1913), που καταχωρείται στα *Πρακτικά Συνεδρίασης της Αμερικανικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας* (*Proceedings of the American Sociological Society*). Στο κείμενο αυτό, με τον εύγλωττο τίτλο «Ορισμένες όψεις της επίδρασης των κοινωνικών προβλημάτων και ιδεών στη μελέτη και το γράψιμο της ιστορίας», ο Becker ομολογεί ότι ο τρόπος που θεωρεί την ιστορία θεμελιώνεται στην αντίληψη του «καθηγητού Robinson», ότι ήρθε πλέον ο καιρός να «στραφούμε στο παρελθόν για να το εκμεταλλευθούμε με σκοπό την κοινωνική αλλαγή», ενώ συγχρόνως σημειώνει την πεποίθησή του ότι η ιστορική γνώση δεν είναι παρά ένα «κοινωνικό εργαλείο» χρήσιμο και αποτελεσματικό στην εμπέδωση της κοινωνικής αρμονίας.²¹ Υποδείκνυε μάλιστα στους ιστορικούς να διδαχτούν από τη «Νέα Οικονομία», η οποία είχε εμπλουτίσει την οικονομική επιστήμη με το στοιχείο της ηθικής, καθώς μετατόπισε το αντικείμενό της από τη «μελέτη του πλούτου» στη μελέτη της «ανθρώπινης ευημερίας». Ο αμερικανός ιστορικός προτείνει μια λειτουργιστική σύλληψη της ιστοριογραφίας ισχυριζόμενος ότι κάθε ιστορική μελέτη δεν πρέπει να είναι τίποτα άλλο παρά η ερμηνεία του παρελθόντος σύμφωνα με τις ανάγκες του παρόντος. Πρώτιστο μέλημα των ιστορικών

20. J. Dewey, «The Scholastic and the Speculator», αναφέρεται στο L.M. Westoff, «The Popularization of Knowledge: John Dewey on Experts and American Democracy», *History of Education Quarterly*, 35, 1 (1995), σ. 42.

21 C. Becker, «Some Aspects of the Influence of Social Problems and Ideas upon the Study and Writing of History», *The American Journal of Sociology*, 18, 5 (1913), σσ. 641-675. Ωστόσο, ο Becker υπήρξε πολύ λιγότερο αναμειγνύμενος με τα σχέδια κοινωνικής αναμόρφωσης από ό,τι οι άλλοι δύο ιστορικοί, ο Robinson και ο Beard. Εξάλλου, κρατώντας αποστάσεις από τον ακτιβισμό, ο Becker παραμένει μάλλον πιο συνεπής προς το σχετικισμό του και τις αντιλήψεις του για την ιστορική γνώση. Βλ. σχετικά P. Novick, *That Noble Dream*, ό.π., σσ. 255-258.

είναι να συμβάλουν στην επίλυση των ζωτικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει η κοινωνία, γεγονός το οποίο απαιτεί μια νέα αντίληψη της ιστορίας ως ενός κοινωνικά χρήσιμου εργαλείου που χρησιμεύει στον έλεγχο της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας. Από τη σκοπιά αυτή ασκείται κριτική στο πρότυπο του αποστασιοποιημένου και ουδέτερου μελετητή, πρότυπο το οποίο υιοθετείται από τους ιστορικούς της παράδοσης του Ranke. Ο Becker προτείνει στους ιστορικούς να αναλάβουν την ευθύνη τους και να πάψουν να επαναλαμβάνουν το αγαπημένο μοτίβο που κοσμούσε τις πανεπιστημιακές διαλέξεις του F. de Coulanges, «Δεν μιλώ εγώ, η ιστορία μιλά μέσα από μένα».

Η επίδραση των αντιλήψεων των Νέων Ιστορικών και η κριτική τους στο θετικιστικό παράδειγμα, παρότι ορίζουν τα κεντρικά θέματα που απασχολούν τους αμερικανούς ιστορικούς στις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, δεν συγκρίνονται με την απήχηση και την αποδοχή που θα συναντήσουν στη δεκαετία του 1930. Μετά από ένα σύντομο διάλειμμα, που ορίζεται από τις συνέπειες του Α' Παγκοσμίου Πολέμου στη διεθνή σκηνή, η προβληματική της Νέας Ιστορίας αναζωογονείται από τη γενικότερη ατμόσφαιρα έντονου κοινωνικού ριζοσπαστισμού που επικρατεί στην αμερικάνικη πνευματική ζωή. Ας μην ξεχνάμε ότι το μεγαλειώδες γλέντι της εποχής της Τζαζ, όπως ονομάστηκε η δεκαετία του 1920, κατέληξε στη Μεγάλη Ύφεση που ακολούθησε το οικονομικό κραχ του 1929.

Κορυφαία στιγμή κριτικής του θετικισμού ήταν η προεδρική ομιλία του Carl Becker με τίτλο «Καθένας είναι ιστορικός» («Everyman His Own Historian»), στην Ένωση Αμερικανών Ιστορικών (*American Historical Association*) στη Μιννεάπολη, με την οποία έθεσε τις βάσεις του σχετικισμού στο πεδίο της ιστοριογραφίας.²² Σε αυτήν την ομιλία (1931), ο

22. «Οι Νέοι Ιστορικοί ανήκαν, με τα δεδομένα των ΗΠΑ, στην αμερικανική Αριστερά. Ο Beard μάλιστα είχε ως όραμα η αμερικανική εργατική τάξη να γράφει τη δική της ιστορία σε αντίθεση προς τις κυρίαρχες προσεγγίσεις», W. Thompson, *Postmodernism and History*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο 2004, σ. 20.

Becker επικεντρώθηκε σε δύο πράγματα: αφενός καλούσε τους ακροατές του να αναγνωρίσουν ότι η ιστορική γνώση είναι σχετική διότι αποτελεί μέρος της ιστορίας' αφετέρου, υπονόμει σοβαρά τη θετικιστική διάκριση ανάμεσα στην επιστήμη και τον κοινό νο. Υποστηρίζοντας ότι καθένας είναι ιστορικός, ο Becker κατάφερε ένα σοβαρό πλήγμα στη θετικιστική διάκριση ανάμεσα στην υποτιθέμενη ανώτερη γνώση του παρελθόντος που παράγει ο ιστορικός και τη μνήμη, τις καθημερινές αναδρομές στο παρελθόν που επιχειρούν τα κοινωνικά υποκείμενα — οι μη ιστορικοί.²³ Ο Crane Brinton συνοψίζοντας, λίγα χρόνια αργότερα, το 1939, τη συμβολή και το πνεύμα της Νέας Ιστορίας σημειώνει χαρακτηριστικά: «Πρέπει τώρα να παραδεχτούμε ότι το παρελθόν [ενν. με την έννοια του Ranke] δεν υπάρχει, είναι τελεσίδικα χαμένο [...]. Ο ιστορικός [δεν] μπορεί να συλλάβει μια πραγματικότητα που υπάρχει αντικειμενικά, έξω από τη σκέψη του [...] αλλά πρέπει να εντάξει τα γεγονότα σε ένα πλαίσιο, σε ένα εννοιολογικό σχήμα. Ο ιστορικός μπορεί πλέον να ξεφορτωθεί τον βραχνά [...] του παρελθόντος "έτσι όπως πραγματικά συνέβη" και να απολαύσει τις αρετές μιας σχετικιστικής αντίληψης».²⁴

Μπορεί ο Becker, ήδη από το 1910, να είχε υποστηρίξει σε πολεμικό ύφος ότι «τα γεγονότα της ιστορίας δεν υφίστανται για τον ιστορικό ως τη στιγμή που τα δημιουργεί», αλλά η πρόκλησή του δεν έτυχε τότε τόσο μεγάλης προσοχής. Ωστόσο, το 1933, η επίθεση ενάντια στο θετικισμό και την αντίληψή του περί αντικειμενικότητας θα συνεχιστεί με την προεδρική ομιλία του Ch. Beard στην Ένωση Αμερικανών Ιστορικών, που είχε τον τίτλο «Η γραπτή ιστορία ως ομολογία πίστης» («Written History

23. C. Strout, *The Pragmatic Revolt in American history: Carl Becker and Charles Beard*, Yale University Press, Νιου Χέβεν, Λονδίνο 1958, σ. 217: «Οι ευρωπαϊκές πνευματικές ανησυχίες φτάνουν εδώ με μια σχετική καθυστέρηση 30-40 χρόνων. Εάν αυτή η πρόβλεψη είναι σωστή, τότε τα προβλήματα που απασχόλησαν τον Croce στα 1912 θα γίνουν επίμονα στις ΗΠΑ γύρω στα 1950».

24. C. Brinton, «The "New History" and "Past Everything"», *American Scholar*, 8 (1939), σ. 153. Αναφέρεται στο P. Novick, *That Noble Dream*, ό.π., σ. 141.

as an Act of Faith»).²⁵ Ο αμερικανός ιστορικός, επηρεασμένος από το έργο του K. Mannheim,²⁶ προσπαθούσε να προσεγγίσει το έργο του Ranke μέσα από την οπτική της κοινωνιολογίας της γνώσης και να υποδείξει την εξάρτησή του από τις κοινωνικές συνθήκες της Γερμανίας στις αρχές του 19ου αιώνα. Ο Ranke, σύμφωνα με τον Beard, υπήρξε ένας συντηρητικός ιστορικός, ο στοχασμός του οποίου ήταν ευθέως στοιχισμένος με τις ανάγκες και τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης στη Γερμανία έτσι όπως είχαν διαμορφωθεί μετά το 1815. Μετά τη Γαλλική Επανάσταση, οι κυρίαρχες τάξεις επιζητούσαν ηρεμία και τάξη για να εμπεδώσουν την κυριαρχία τους και ο ιστοριογραφικός θετικισμός, δηλαδή η πίστη στην αντικειμενική ιστορία, δεν ήταν τίποτα άλλο παρά ένα φαινομενικά ουδέτερο εργαλείο προς επίρρωση ταξικών συμφερόντων. Αυτή η «ψυχρή», «ουδέτερη», «γεγονοτολογική» και «φαινομενικά ασυγκίνητη από πάθη» ιστορία ήταν τελικά η ιστορία που αντανακλούσε τα συμφέροντα του κοινωνικού και πολιτικού κατεστημένου.

Ένα χρόνο αργότερα, ο Beard έκανε λόγο για την ανάγκη των ιστορικών να στοχαστούν σχετικά με τα εννοιολογικά και θεωρητικά τους εργαλεία και παράλληλα διαπίστωνε τις διαφορές που τους χωρίζουν με κριτήριο τη στάση τους απέναντι στην ιστοριογραφία του Ranke. Σε άρθρο με τίτλο «Αυτό το ευγενικό όραμα!» («That Noble Dream!») παρακινούσε τους ιστορικούς να ακολουθήσουν το παράδειγμα της Ευρώπης, όπου μετά τον πόλεμο είχε αρχίσει μια δριμύτατη κριτική του γερμανικού ιστορισμού με κορυφαίο τον ιταλό φιλόσοφο B. Croce.²⁷ Στο κείμενο δίνεται

25. E. Nore, «Charles A. Beard's Act of Faith: Context and Content», *The Journal of American History*, 66, 4 (1980), σσ. 850-866.

26. Ο Mannheim είχε αναγνωρίσει τις οφειλές του στον αμερικανικό πραγματισμό παρότι τηρούσε κριτικές αποστάσεις από τα θεωρητικά του συμπεράσματα. Βλ. σχετικά R. Merton, *Social Theory and Social Structure*, Free Press, Νέα Υόρκη 1968, σ. 562. Επίσης H. Stuart Hughes, *Consciousness and Society. The Reorientation of European Social Thought 1890-1930*, Vintage Books, Νέα Υόρκη 1961, σσ. 419-427.

27. Ch.A. Beard, «That Noble Dream», *The American Historical Review*, 41, 1 (1935), σσ. 74-87.

έμφαση στην τοποθέτηση του ιστορικού μέσα στην εποχή του, στο παρόν, ενώ απορρίπτεται κάθε απόπειρα θεώρησης του ιστορικού ως ουδέτερου παρατηρητή που προσεγγίζει το παρελθόν «αυτό καθαυτό», αποσυνδεδεμένο από τις ανάγκες και τα προτάγματα της εποχής μέσα στην οποία ο ίδιος ζει, σκέφτεται και γράφει. Ο ιστορικός «δεν μπορεί να δει αντικειμενικά το παρελθόν όπως ένας χημικός βλέπει τους δοκιμαστικούς σωλήνες και τις χημικές ενώσεις [...]». Παρά τις τελετουργίες εξαγνισμού που μπορεί να μετέρχεται, ο ιστορικός παραμένει άνθρωπος, είναι δημιουργήμα του χρόνου και του τόπου και, συνεπώς, επηρεάζεται από περιστάσεις, συμφέροντα, προτιμήσεις και φυσικά τον πολιτισμό [...]. Οι δυνάμεις του ιστορικού είναι περιορισμένες. Όσο και να φάχνει, δεν μπορεί να βρει την “αντικειμενική αλήθεια” της ιστορίας, δεν μπορεί να γράφει την ιστορία “όπως πραγματικά συνέβη”». ²⁸

Πέρα λοιπόν από τη μέριμνα για τα ντοκουμέντα και την κριτική μελέτη των πηγών, ο Beard καλούσε τους ιστορικούς να μεριμνήσουν και για τις παραμελημένες διαστάσεις της ιστοριογραφίας και να στρέψουν το ενδιαφέρον τους στα μεθοδολογικά προβλήματα. Ωστόσο, δεν φτάνει μέχρι το σημείο να υποστηρίξει την εγκατάλειψη της επιστημονικής μεθόδου και την άρνηση των στοιχειωδών μεθοδολογικών κανόνων του Ranke. «Πρέπει λοιπόν να εγκαταλείψουμε την επιστημονική μέθοδο; [...] Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα είναι κατηγορηματικά αρνητική». Όχι μόνο γιατί είναι «η μόνη επιστημονική μέθοδος που διαθέτουμε», σημειώνει ο Beard, αλλά και διότι «είναι ό,τι μας περιφρουρεί από την “τυραννία της αυθεντίας”, τη “γραφειοκρατία” και την “ωμή εξουσία”· χωρίς αυτήν, η κοινωνία θα βούλιαζε στον πρωτόγονο ανιμισμό και τη βαρβαρότητα».²⁹ Μέσα από τις αναστοχαστικές του αναζητήσεις, ο Beard θεω-

28. Ό.π., σσ. 83-84.

29. Ch.A. Beard, «Written History as an Act of Faith», *The American Historical Review*, 2 (1934), σ. 227. Ειδικότερα, για τις διαφορές του Beard από τη διαισθησιαρχία (intuitionism) του Heussi, βλ. Ch.A. Beard, A. Vagts, «Currents Thoughts in Historiography», *The American Historical Review*, 42, 3 (1937), σ. 482.

ρούσε ότι το «ευγενικό όραμα» αναζήτησης της αλήθειας όχι απλώς δεν θα εξαλειφθεί αλλά θα φτάσει πιο κοντά στην πραγμάτωσή του. Το ζητούμενο όμως ήταν τα μέλη της Εταιρίας Αμερικανικών Ιστορικών να στραφούν στο παρόν και να αναγνωρίσουν ότι αδυνατούν να υπερβούν τους κοινωνικούς και πολιτισμικούς τους καθορισμούς, μιας και είναι, όπως όλοι οι άνθρωποι, «πεπερασμένα όντα και όχι αθάνατοι θεοί».³⁰

Οι Νέοι Ιστορικοί έθεσαν στόχο τους να αναδείξουν τη μεγάλη πλάνη του Ranke: πρόκειται για την ιδέα ότι ο ιστορικός στέκει έξω από την εποχή του, ότι είναι ένας μελετητής μακριά από την πολιτική, ένα ουδέτερο πνεύμα. Ο ιστορικός δεν είναι ένα καρτεσιανό υποκείμενο, «δεν είναι ασώματος», είχε υποστηρίξει ο Beard στην προεδρική του ομιλία το 1933.³¹ Εφόσον ο ιστορικός δεν μπορεί να δραπετεύσει από τον εαυτό του και να υπερβεί τους καθορισμούς του χρόνου και του τόπου, αυτό που οφείλει να κάνει είναι να συλλέγει εκείνα τα γεγονότα που είναι σημαντικά για την εποχή του και να τα τακτοποιεί έτσι ώστε να επηρεάσει το παρόν και, κυρίως, να ελέγξει το μέλλον καθοδηγώντας το προς την επιθυμητή κατεύθυνση. Προς τα πού κινείται ο κόσμος; Αυτό ήταν το εναγώνιο ερώτημα την εποχή της Μεγάλης Ύφεσης και του New Deal, και ο Beard ήταν σίγουρος ότι ο κόσμος έχει κατεύθυνση και ότι χρέος των ιστορικών είναι να θέσουν τις γνώσεις τους στην υπηρεσία της αμερικανικής κοινωνίας και των οξύτατων προβλημάτων που αντιμετώπιζε. Ο ιστορικός, γράφει ο Beard, «μοιάζει με τον πολιτικό» διότι σκέφτεται και γράφει κάνοντας επιλογές. Η πίστη, λοιπόν, του ιστορικού, είναι μια «υποκειμενική απόφαση και όχι μια απόλυτη αντικειμενική ανακάλυψη».³² Πουθενά βέβαια δεν φαίνεται να ξεκαθαρίζονται τα κριτήρια με τα οποία επιλέγει την πίστη του ο ιστορικός, ούτε ποιο ακριβώς είναι το θεμέλιο αυτής της εθελούσιας και επιλεγμένης οπτικής υπό την οποία ο Beard καλεί τους ιστορικούς να προσεγγίσουν το παρελθόν.

30. Ch.A. Beard, «That Noble Dream», *ό.π.*, 41, 1 (1935), σ. 87.

31. Ch.A. Beard, «Written History as an Act of Faith», *ό.π.*, σ. 221.

32. *Ο.π.*, σ. 226.

Η σύγκρουση των Νέων Ιστορικών με τον θετικισμό παραπέμπει ιδεοτυπικά στις διαφορές μεταξύ χαρισματικού πολιτικού και ψυχρού γραφειοκράτη. Ο ίδιος ο Beard επιμένει να τονίζει σε κάθε ευκαιρία την ευθύνη του ιστορικού και τις πολιτικές συνέπειες της μελέτης του, με τις οποίες, είτε το θέλει είτε όχι, παρεμβαίνει στην κοινωνία. Από αυτήν τη σκοπιά εξαίρει τον Κ. Marx: «Οφείλω πολλά στη σκέψη του Marx [...]. Πρέπει να υπενθυμίσω σε όλους αυτούς που τον θεωρούν απλώς και μόνο έναν επαναστάτη [...] ότι ήταν δόκτορας φιλοσοφίας με σπουδές σε γερμανικό πανεπιστήμιο, είχε σπουδάσει την ελληνική και λατινική γραμματεία και πέρα από τα γερμανικά, τη μητρική του γλώσσα, διάβαζε ελληνικά, λατινικά, γαλλικά, αγγλικά, ιταλικά και ρώσικα [...]. Ο Marx όμως δεν ήθελε απλώς να ερμηνεύσει την ιστορία, όπως κάνουν οι ιστορικοί, ήθελε να βοηθήσει στην αλλαγή της».³³ Ομολογώντας την πρόθεσή του να συμβάλει στη διαμόρφωση της πολιτικής (grand public policy), ο Beard θέτει την ιστοριογραφία στην υπηρεσία της πρακτικής και υποστηρίζει ότι το καθήκον των ιστορικών είναι να πάψουν να παριστάνουν τους ουδέτερους και να συμβάλουν στη διαμόρφωση των προσανατολισμών της κοινωνίας.³⁴

Φαίνεται εδώ ότι για τους Νέους Ιστορικούς το πρόβλημα με το θετικισμό δεν αφορούσε την έλλειψη αντικειμενικότητας, δηλαδή τις πραγματικές ιδεολογικές του παραδοχές και τις πολιτικές του δεσμεύσεις που συγκαλύπτονταν, βέβαια, από την ρητορεία του περί αξιολογικής ουδετερότητας. Για τους Νέους Ιστορικούς το πρόβλημα του θετικισμού ήταν ακριβώς το αντίθετο: η θεωρητική αποσύνδεση γνώσης και πρακτικής. Με τη δράση τους όχι μόνο προωθούσαν τη σύνδεση της ιστοριογραφίας με την πολιτική, αλλά και την αναδείκνυαν σε αρχή την οποία οφείλουν να συμμερίζονται όλοι οι ιστορικοί και να την αποδέχονται αδιαμφισβήτητα όλα τα μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας. Μάλιστα έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι, στο τέλος της δεκαετίας του 1930, ο Beard μιλούσε όλο και

33. Ch.A. Beard, «That Noble Dream», *ό.π.*, σ. 85.

34. Ch.A. Beard, A. Vagts, «Currents Thoughts in Historiography», *ό.π.*, σ. 483.

λιγότερο για τη σχετικότητα της ιστορικής γνώσης και επέμενε περισσότερο στον αναπόφευκτα πολιτικό χαρακτήρα που οφείλει να έχει η σύγχρονη ιστοριογραφία.³⁵

Στη διάρκεια λοιπόν του Μεσοπολέμου, το πανεπιστήμιο Columbia έγινε χώρος υποδοχής μιας άνευ προηγούμενου κριτικής στον Ranke που βασίστηκε στην απαξίωση της ακαδημαϊκής ιστορίας με τη λογική ότι γράφεται χωρίς καμιά αναφορά στις άμεσες πρακτικές ανάγκες.³⁶ Ο Beard δεν έχανε την ευκαιρία να επαναλαμβάνει τη διάκριση του Croce ανάμεσα σε χρονικό και ιστορία, απαξιώνοντας την ιστορία του παρελθόντος χάριν του παρελθόντος και επιμένοντας ότι η μόνη αξία να ονομαστεί ιστορία είναι αυτή που ασχολείται με το ζωντανό παρόν. Σύμφωνα με τον Beard, ο ιστορικός που ζει μέσα στις συνθήκες κοινωνικής και πολιτικής κρίσης οφείλει να λαμβάνει υπόψη του το γεγονός ότι ζει στο παρόν και ότι η σκέψη του έχει όρια που αφορούν τον τόπο και το χρόνο. Αυτό σημαίνει ότι καθήκον του ιστορικού είναι να αναστοχάζεται τις ερμηνείες που δίνει στα γεγονότα και να αναλαμβάνει την ευθύνη για τις κοινωνικές συνέπειες των μελετών του.

Ένα από τα κίνητρα που έστρεψαν τη σκέψη των Νέων Ιστορικών στο υποκείμενο της γνώσης και τα επιστημολογικά θεμέλια της ιστοριογραφίας ήταν βέβαια θεωρητικό, η ανάγκη κριτικής του Ranke. Ωστόσο, οι θεωρητικές προτεραιότητες και τα ενδιαφέροντα βρίσκονται σε διαλεκτική σχέση με ιδέες και πνευματικές ζυμώσεις που προέρχονται έξω από την ακαδημία, αφορούν δηλαδή τη γενικότερη διανοητική ατμόσφαιρα και τις κοινωνικές ευαισθησίες της εποχής. Στα μέσα λοιπόν του 20ού αιώνα, μεγάλος αριθμός απογοητευμένων διανοούμενων συμφωνούσε ότι η πίστη σε μια οικουμενική αλήθεια βασισμένη στο λόγο και την επιστήμη ήταν ανέφικτη. Η διαφωνία των ιστορικών σχετικά με τις αιτίες του Α' Πα-

35. S.E. Morison, «Faith of a Historian», *The American Historical Review*, 56, 2 (1951), σ. 268.

36. Για την κριτική στην ιδέα της αντικειμενικότητας από την εποχή του Μεσοπολέμου και ύστερα, βλ. ενδεικτικά Κ. Αρώνη-Τσίχλη, *Ιστορικές σχολές και μέθοδοι ...*, ό.π., σσ. 301-319.

γκοσμίου Πολέμου, η διάφευση όσων διανοούμενων πίστευαν ότι η πρόοδος δεν ήταν απλώς μια φιλοσοφική χίμαιρα, οι ανακαλύψεις της Νέας Φυσικής, η εντυπωσιακή εξάπλωση της προπαγάνδας και η μαζική έκδοση εκλαΐκευμένων ιστοριών αποτέλεσαν παράγοντες που συνέκλιναν σε έναν κοινό παρονομαστή: ότι η επιστήμη, και ειδικότερα η ιστοριογραφία, γινόταν κινητήρια δύναμη της ιστορίας, θεμέλιο πολιτικής σταθερότητας και, συγχρόνως, μοχλός κοινωνικής αλλαγής.

Η αξιολογική ουδετερότητα των ιστορικών υπονομεύτηκε σοβαρά από τα γεγονότα του 1914-1918 και τις συνέπειές τους.³⁷ Με την έκρηξη του πολέμου, επαγγελματίες ιστορικοί σε κάθε χώρα έσπευσαν να υπερασπίσουν τις κυβερνήσεις τους και να αποδώσουν τις αιτίες του πολέμου στις άλλες δυνάμεις που είχαν εμπλακεί στην παγκόσμια σύρραξη. Στις μελέτες τους, οι ιστορικοί νομιμοποιούσαν την ιδεολογική, δηλαδή την εργαλειακή χρήση του παρελθόντος προκειμένου να δικαιώσουν τη στάση της χώρας τους απέναντι στον πόλεμο. Βίαιες αντιπαραθέσεις ξέσπασαν μεταξύ ιστορικών που ανήκαν σε διαφορετικά έθνη και προωθούσαν διαφορετικές και ετερόκλητες εκδοχές των αιτιών που οδήγησαν στην έναρξη της σύγκρουσης.³⁸ Μάλιστα, πολλοί μελετητές που είχαν σπουδάσει στη Γερμανία έσπευσαν να αποκηρύξουν συλλήβδην τη γερμανική εκπαίδευση ως

37. R.J. Evans, *In Defense of History*, ό.π., σ. 28. Για την αμηχανία που προκάλεσε ο πόλεμος στους ιστορικούς βλ. επίσης H. White, «The Burden of History», στο H. White, *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη, Λονδίνο 1985, σσ. 34-39· O. Handlin, *Truth in History*, The Belknap Press of Harvard University Press, Καίμπριτζ Μασσ., Λονδίνο 1979, σσ. 71-75· P. Novick, *That Noble Dream*, ό.π., σσ. 111-116,

38. «Ο πόλεμος υπονόμωσε τις φιλελεύθερες αξίες και την εμπιστοσύνη στον ορθό λόγο: “η πίστη μας στην ηθική πρόοδο της ανθρωπότητας κλονίστηκε από τον παραλογισμό του μακελειού”, θυμάται ο Polanyi», R. Hodgkin, «Michael Polanyi - Prophet of Life, the Universe and Everything», *Times Higher Educational Supplement* (Σεπτέμβριος 1991), σ. 15.

σχολαστική και αντιδημοκρατική. «Η εποχή των γερμανικών υποσημειώσεων είχε παρέλθει», όπως είπε ένας εξ αυτών.³⁹

Καθοριστικά γεγονότα όπως η Οκτωβριανή Επανάσταση, η Συνθήκη των Βερσαλλιών, ο θρίαμβος του μοντερνισμού στις τέχνες ενίσχυσαν αυτή τη γενικότερη αίσθηση του αποπροσανατολισμού. Οι ιστορικοί της παλιάς γενιάς διαπίστωναν απολογητικά ότι η πίστη στην αντικειμενικότητα διήρκεσε όσο καιρό συνοδευόταν από την αίσθηση ενός τακτοποιημένου και προβλέψιμου κόσμου.⁴⁰ Ένας αμερικανός ιστορικός, ο Cl. Alvord, εξομολογήθηκε μετά τον πόλεμο: «Συμμορφωνόμουν προς τους κανόνες της επιστήμης [...] περπατούσα στον ίδιο και αυστηρό δρόμο της αντικειμενικής έρευνας [...] μάθαινα να φλυαρώ αστόχαστα τα λόγια του Ranke [...] και ήμουν περήφανος για τον εαυτό μου ότι έγραφα την ιστορία όπως πραγματικά έγινε». Όλα αυτά όμως ίσχυαν όσο ο κόσμος ήταν τακτοποιημένος και προβλέψιμος, γεγονός που ενίσχυε την πίστη των ιστορικών στην τάξη, την ορθολογικότητα και την αναπόφευκτη πρόοδο. «Τώρα όμως», συνεχίζει απολογητικά, «όλα τα κακά της κόλασης σάρωσαν τον κόσμο και τον έκαναν κουλουβάχατα [...]. Το περίλαμπρο οικοδόμημα της ιστορίας που σχεδιάστηκε και χτίστηκε από τους συγχρόνους ιστορικούς έγινε κομμάτια και θρύφαλα [...]. Το νόημα που εμείς οι ιστορικοί αποδίδαμε στις πηγές ήταν λάθος, ένα τραγικό και βαρστανιστικό λάθος».⁴¹

Αυτό το απαισιόδοξο κλίμα ενισχύθηκε και από τις αλλαγές που συγχλόνισαν το πεδίο των φυσικών επιστημών. Η θεωρία της σχετικότητας που άρχισε να διαχέεται σε ευρύτερα στρώματα στοχαστών στο χώρο των κοινωνικών σπουδών νομιμοποιούσε και ενίσχυε την ιδέα ότι η γνώση δεν είναι κάτι σταθερό και αμετάβλητο αλλά υπόκειται σε μεταβολές, ότι εξαρτάται πάντα από το γνωρίζον υποκείμενο και, κυρίως, από τη θέση που κατέχει ο παρατηρητής μέσα σε ένα συγκεκριμένο σύστημα αναφοράς. Μεταφερόμενη στο πεδίο της ιστοριογραφίας αυτή η ιδέα σχετικο-

39. R.J. Evans, *In Defense of History*, ό.π., σ. 30.

40. J. Appleby κ.ά., *Knowledge and Postmodernism in Historical Perspective*, Routledge, Νέα Υόρκη 1996, σ. 260.

41. R.J. Evans, *In Defense of History*, ό.π., σ. 29.

ποιούσε την εγκυρότητα και την αξιοπιστία κάθε ιστορικής μελέτης, θεωρώντας ως αυτονόητη και θεωρητικά μη προβληματική μια αντίληψη που υποφέρει από έναν ριζικό αναγωγισμό: η κοινωνία ή η कुουλτούρα είναι το μοναδικό πλαίσιο αναφοράς του ιστορικού και συνεπώς καθορίζει ευθύγραμμα και κατ' απόλυτο τρόπο την οπτική του, τον τρόπο υπό τον οποίο προσεγγίζει το παρελθόν και ερμηνεύει την ιστορία.

Η ιδέα της σχετικότητας του παρατηρητή και των γεγονότων υιοθετήθηκε στην ιστορία και φαίνεται να επηρέασε αρκετούς σημαντικούς διανοούμενους που έζησαν στο Μεσοπόλεμο, όπως ο ιταλός φιλόσοφος Β. Croce και ο άγγλος ομολόγός του R.G. Collingwood.⁴² Οι Νέοι Ιστορικοί αναφέρονται συχνά και στους δύο αυτούς στοχαστές και τονίζουν τη συγγένεια των αντιλήψεών τους.⁴³ Κατ' αυτούς, η ιδέα του Croce ότι οι ιστορικοί καθοδηγούνται στις κρίσεις τους και στην επιλογή των σημαντικών ιστορικών γεγονότων από τα ενδιαφέροντά τους στο παρόν είναι από τις πλέον σημαντικές. «Όλη η ιστορία είναι σύγχρονη ιστορία», αυτή είναι και η περίφημη φράση του Collingwood, την οποία οι Νέοι Ιστορικοί υπομνηματίζουν ισχυριζόμενοι ότι τα ντοκουμέντα που έχει στη διάθεσή του ο ιστορικός παραμένουν δίχως νόημα ως τη στιγμή που θα τα νοηματοδοτήσει και θα ανασυστήσει τη λογική τους. Η σκέψη του Croce και του Collingwood φαίνεται να συγκλίνει ή τουλάχιστον να διασταυρώνεται με τις αντιλήψεις του γερμανού φιλοσόφου W. Dilthey, ο οποίος, παρότι επέμενε στην αναζήτηση κατηγοριών σκέψης και κριτικής που θα έδιναν τάξη στη ροή της ιστορίας, αντικατέστησε την αναζήτηση των ψυχρών γεγονότων με την κατανόηση διαφόρων μορφών ζωής (erlebnis). Το Erlebnis αναφέρεται στη ζώσα προσωπική εμπειρία, συγκροτεί μια ολόκλη-

42. A. Callinicos, *Theories and Narratives. Reflections on the Philosophy of History*, ό.π., σ. 77.

43. Για τις συνέπειες που είχε η θεωρία της σχετικότητας στη φιλοσοφία της επιστήμης και τις δύο αντιτιθέμενες αλλά συμπληρωματικές μεταξύ τους τάσεις που συγκροτήθηκαν μέσα από την κριτική του θετικισμού στις αρχές του 20ού αιώνα, βλ. A. Giddens, *New Rules of Sociological Method. A Positive Critique of Interpretative Sociologies*, Polity Press, Λονδίνο 1993, 2η έκδ.

τα γεγονότων, νοήματος και αξιών, την οποία ο θετικισμός αδυνατεί να συλλάβει επειδή διακρίνει ανάμεσα στο υποκείμενο και το αντικείμενο της γνώσης.⁴⁴

Η γενική πνευματική ατμόσφαιρα του Μεσοπολέμου φαίνεται να επικεντρώνεται σε μια κριτική των ρασιοναλιστικών θεωριών και του καρτεσιανού εγώ, νοούμενου ως ανεξάρτητου και αυτόνομου από τις κοινωνικές και πολιτισμικές ορίζουσες της ανθρώπινης δράσης και σχέψης. Μια νέα βεβαιότητα έπρεπε λοιπόν να βρεθεί, στηριγμένη σε μια διαφορετική αντίληψη της ανθρώπινης εμπειρίας. Η ιστορική μελέτη θα πρέπει να εστιάζει στο ζωντανό παρόν και όχι στην αντιστοιχία της με ένα υποτιθέμενο αντικειμενικό παρελθόν που υπάρχει έξω από τη συνείδηση του ιστορικού. Φιλοσοφίες που έδιναν έμφαση στη σχέση εμπειρίας και σχέψης, όπως ο βιταλισμός του Bergson, αναζωογονήθηκαν. Ως χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ιστορίας των ανθρώπινων κοινωνιών θεωρήθηκαν λιγότερο η λογική, η τάξη, η συνέχεια και η συνοχή και περισσότερο η επιθυμία, η θέληση για δύναμη, η ασυνέχεια, η ενδεχομενικότητα και το απρόβλεπτο.⁴⁵ Ο ιστορικός, το υποκείμενο της γνώσης, όχι μόνο δεν είναι δυνατόν να αρθεί πάνω από την ιστορία, αλλά απεικονίζεται καταβυθισμένος μέσα στη ροή της ζωής, μέσα στη ρευστότητα και την αλλαγή. Μέσα σε αυτή τη διανοητική ατμόσφαιρα που έδινε το στίγμα των πνευματικών αναζητήσεων στο τέλος του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού, ο ιστορικός φαίνεται να χάνει την κυρίαρχη θέση του παρατηρητή και να τοποθετείται μέσα στη ροή της ιστορίας, και συνεπώς δεν μπορεί να προσεγγίζει το παρελθόν με όρους ενός εξωτερικού αντικειμένου που υπάρχει πέρα και ανεξάρτητα από τη δική του υποκειμενικότητα. Ως συμμετοχος μάλλον παρά ως ανεξάρτητος και αυτόνομος παρατηρητής, ο ιστορικός φαινόταν να χάνει την προνομιακή του θέση μέσα στην κοινωνία.⁴⁶

44. E. Breisach, *On the Future of History. The Postmodern Challenge and its Aftermath*, University of Chicago Press, Σικάγο 2003, σ. 91.

45. C. Brinton, *The Shaping of Modern Thought*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J. 1963, σ. 206.

46. E. Breisach, *On the Future of History*, ό.π., σ. 65.

Η διάλεξη (*Η κρίση του ευρωπαϊκού ανθρώπου*) που εκφώνησε ο E. Husserl, στις 7 Μαΐου 1935 στη Βιέννη, εξέφραζε την προσπάθειά του να κληθεί πέραν του αντικειμενισμού και του δυισμού ανάμεσα στην αντίληψη του ανθρώπου είτε ως παραγωγού είτε ως προϊόντος της ιστορίας. Πέραν βέβαια της κριτικής του στον αντικειμενισμό και τη φυσιοκρατία, ο Husserl διατυπώνει μάλλον προτάσεις που μπορούν να θεμελιώσουν τους όρους υπό τους οποίους ο ιστορικός υπερβαίνει την εξάρτησή του από την κοινωνία, καθώς θέτει μέσα σε παρενθέσεις το είναι του. Ωστόσο, η γενικότερη απήχηση του έργου του έχει μάλλον περισσότερο σχέση με το πρόβλημα που έθεσε παρά με τον τρόπο με τον οποίο προσπάθησε να το επιλύσει. Ιδιαίτερη επίσης ήταν η συμβολή της ανθρωπολογίας στην ανάδειξη της ποικιλίας των πολιτισμών και στην εξάρτηση των κατηγοριών της σκέψης από την κοινωνία. Οι εργασίες του Franz Boas και των μαθητών του στο πανεπιστήμιο Columbia διέδωσαν τις ανθρωπολογικές ευαισθησίες σε ένα ευρύτερο κοινό, μέσω εθνογραφικών μελετών που έδειχναν ότι ο τρόπος σκέψης ενός λαού είναι σχετικός, εξαρτάται από τον πολιτισμό και την κοινωνική δομή. Ο πολιτισμικός εξισωτισμός του Boas, η αμφισβήτηση του εθνοκεντρισμού και της ανωτερότητας του δυτικού πολιτισμού διασώζεται και στο έργο της Ruth Benedict *Patterns of Culture* (1934). Δημοσιευμένο σε δεκατέσσερις γλώσσες, εξοικείωσε ένα μεγάλο μέρος του αναγνωστικού κοινού με τις οικουμενικές σταθερές των ανθρώπινων πολιτισμών όσο και με την ποικιλία των νοημάτων βάσει των οποίων οι άνθρωποι εξηγούν το φυσικό και κοινωνικό τους περιβάλλον. Η κοινωνική σκέψη σήμερα, έγραφε η Benedict, έχει ως «πρώτιστο μέλημα να λάβει υπόψη της την πολιτισμική σχετικότητα ως μια νέα βάση για την ανοχή απέναντι σε διαφορετικές και ισάξιες μορφές ζωής και σκέψης».⁴⁷ Αυτές οι αντιλήψεις έθεσαν τις βάσεις για την κριτική του δυτικού πολιτισμού που θεμελιώνει την αποικιοκρατία και νομιμοποιούσε την ιμπεριαλιστική επέκταση στο τέλος του 19ου αιώνα.

Αν οι ιδέες και οι πεποιθήσεις των κοινωνικών υποκειμένων έχουν

47. J. Appleby κ.ά., *Knowledge and Postmodernism in Historical Perspective*, ό.π., σσ. 13-14 και 259-295.

πρακτικές, υλικές συνέπειες, τότε η διερώτηση περί της αλήθειας αυτών των ιδεών, ο έλεγχος για το αν πράγματι ανταποκρίνονται σε μια εξωτερική και αντικειμενική πραγματικότητα δεν έχει ουσιαστικό νόημα. Αυτή ήταν η κεντρική ιδέα της φιλοσοφίας του πραγματισμού (Charles Pierce, William James και John Dewey), του οποίου η επίδραση στη γενική πνευματική ατμόσφαιρα του Μεσοπολέμου, αν και είχε αρχίσει να φθίνει, δεν ήταν καθόλου αμελητέα. Επικρίνοντας τις αντιλήψεις του θετικισμού και θέλοντας να διαφοροποιηθούν από τη μεταφυσική, οι πραγματιστές, παρά τις διαφορές τους, αναζήτησαν τις βάσεις των επιστημονικών θεωριών στις πρακτικές τους συνέπειες. Οι αμερικανοί φιλόσοφοι ενδιαφέρονταν κυρίως για τις πρακτικές συνέπειες των ιδεών και θεωριών, για την κοινωνική τους λειτουργικότητα και χρησιμότητα. Ιδιαίτερα η φιλοσοφία του Dewey απέριπτε την αυστηρή διάκριση μεταξύ αξιολογικών και πραγματολογικών κρίσεων και επιζητούσε να κατανοήσει τις κανονιστικές αξίες που καθοδηγούν την επιστήμη, τη λογική και την ηθική της ερευνητικής διαδικασίας. Ακολουθώντας μάλλον την έμπνευση του James να συμφιλιώσει τις αξιώσεις της επιστήμης και της θρησκείας, ο Dewey επιχειρεί το συγκερασμό ανάμεσα στη μέριμνα για τα πραγματολογικά στοιχεία της επιστήμης και την πίστη, το ρομαντισμό ή τη θρησκευτική ηθική. Η ανατίμηση του υποκειμενικού βιώματος, η συνάρτηση της αλήθειας από την ικανότητά της να συνέχει τον πολύμορφο και ετερόκλητο κόσμο της εμπειρίας και, τέλος, η απόδοση της αλήθειας μιας ιδέας ή θεωρίας με όρους εργαλειακότητας αποτελούν ορισμένες θεμελιώδεις προτάσεις του πραγματισμού που διέρχονται τα στενά όρια της ακαδημίας και διαχέονται ευρύτερα στην κοινωνία.⁴⁸

Από αυτήν την άποψη, θα μπορούσαμε να πούμε πως η θέση του Becker, ότι καθένas είναι ιστορικός, εμφανίζει μια πνευματική συγγένεια με την ανατίμηση της εμπειρίας και του κοινού νου στις θεωρίες των πραγματιστών. Ειδικότερα, στο έργο του *The Quest for Certainty*, ο De-

48. Για τον ωφελιμισμό ως βασικό στοιχείο της νοοτροπίας των αμερικανικών μεσαίων αστικών τάξεων, βλ. A.W. Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*, Rourledge & Kegan Paul, Λονδίνο 1977, σσ. 61-87.

wey αναλαμβάνει μια ριζική και πολύ ενδιαφέρουσα κριτική του ρασιοναλισμού του Καρτέσιου. Εκεί εξετάζει κριτικά την παραδοσιακή διάκριση ανάμεσα στην ανώτερη και βέβαιη φιλοσοφική γνώση και στη γνώμη, η οποία θεωρείται κατώτερη και υποδεέστερη, επειδή σχετίζεται άμεσα με τις ανάγκες της πρακτικής ζωής. Όπως και να έχει πάντως, σε κοινή χρήση, ο όρος πραγματισμός συνδέθηκε έκτοτε με την πρακτική προσέγγιση των προβλημάτων και στέγασε έναν σκεπτικισμό όσον αφορά τις ιδεολογικές βεβαιότητες και τις ρασιοναλιστικές αφαιρέσεις. Εξάλλου, η έμφαση των Νέων Ιστορικών στην πρακτική και τη μετατροπή της ιστορίας σε μοχλό κοινωνικής αλλαγής τούς υποχρέωνε να αμφισβητούν την προσκόλληση στη μέθοδο και να εκφράζουν την αγωνία τους να συλλάβουν το παρόν — γεγονός που εκδηλώνεται στο ενδιαφέρον τους για τις πρακτικές χρήσεις της ιστορικής γνώσης.

Μέχρι εδώ προσπαθήσαμε να συνδέσουμε τις αντιλήψεις των Νέων Ιστορικών —δηλαδή τη στροφή τους στο παρόν, την έμφαση στον πρακτικό χαρακτήρα της ιστοριογραφίας και την κοινωνική ευθύνη των ιστορικών— με τη διάχυτη πνευματική ατμόσφαιρα του Μεσοπολέμου, με τις εμπειρίες, τα συναισθήματα, τη ματαίωση και τους φόβους της διανόησης και, γενικότερα, με τις βασικές ορίζουσες της κοινωνικής σκέψης. Ωστόσο, οι θεωρητικές ανησυχίες των Νέων Ιστορικών και κυρίως η συνάρτηση της ιστορικής γνώσης από την πρακτική της χρησιμότητα ενισχύουν αλλά και αντανακλούν ευρύτερες θεσμικές, κοινωνικο-οικονομικές και ιδεολογικές αλλαγές που μετασχηματίζουν το χαρακτήρα της αμερικανικής κοινωνίας στο πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα.

Ήδη από το τέλος του 19ου αιώνα, οι κοινωνικές ανισότητες της αμερικανικής κοινωνίας είχαν αρχίσει να γίνονται έντονες και ορατές: η διεύρυνση της μεγάλης ιδιοκτησίας, η συγκεντροποίηση της παραγωγής σε μεγάλες επιχειρηματικές μονάδες και η μεταβίβαση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας σε ιδιωτικά χέρια προκαλούσαν σφοδρές κοινωνικές συγκρούσεις. Η οικονομική ανισότητα και η άμβλυνση των κοινωνικών διαφορών έγινε στόχος του κινήματος των muckrakers, ένα πρωτοποριακό για την εποχή του είδος σκανδαλοθηρικής δημοσιογραφίας που είχε στόχο την καταγγελία της πλουτοκρατίας και της διαφθοράς στη δι-

οίκηση.⁴⁹ Το κίνημα είχε στόχο τις μεγάλες επιχειρήσεις, τα οικονομικά τρασά και τη διαφθορά στην πολιτική. Στρέφοντας το ενδιαφέρον τους στα κοινωνικά προβλήματα της εποχής τους —την κατάσταση των μαύρων, την πορνεία, την εργασία ανηλίκων κλπ.—, οι muckrakers πίεσαν τους αρμόδιους να προβούν σε κοινωνικές μεταρρυθμίσεις που θα βελτιώναν τη ζωή αυτών των κοινωνικών ομάδων. Τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα γινόταν πλέον φανερό ότι οι κοινωνικές αντιθέσεις που πήγαζαν από τις οικονομικές ανισότητες του καπιταλιστικού συστήματος θα αποτελούσαν μόνιμη πηγή κοινωνικής δυσανεξίας. Η σύντροφος του Beard, η Mary Beard, γνωστή ακτιβίστρια και δραστήριο μέλος του κινήματος για τα δικαιώματα των γυναικών, είχε συνεργαστεί μαζί του για τη δημοσίευση πολλών άρθρων στον τύπο, των οποίων το πολεμικό ύφος εγγράφεται στη δημοσιογραφική παράδοση των muckrakers. Επηρεασμένοι αμφότεροι από τις γνωριμίες τους με άγγλους σοσιαλιστές κατά τη διετή παραμονή τους στην Οξφόρδη όπου έκαναν τις σπουδές τους, πίστευαν ότι η γνώση παραμένει άγονη όταν δεν χρησιμοποιείται για την κοινωνική βελτίωση και την πρόοδο. Αυτές οι επιρροές αντανακλώνται και στην προκλητική μελέτη του Beard «Μια Οικονομική Ερμηνεία του Συντάγματος των Ηνωμένων Πολιτειών» («An Economic Interpretation of the Constitution of the United States», 1913), όπου ο αμερικανός ιστορικός αποδίδει τα κίνητρα των θεμελιωτών του Συντάγματος στις οικονομικές τους επιδιώξεις και τα υλικά τους συμφέροντα παρά στα αφηρημένα πολιτικά ιδεώδη που οι ίδιοι επικαλούνταν. Τόσο η γενική μέριμνα για την απήχηση της ιστορίας στο ευρύτερο κοινό όσο και το πολεμικό και υπερβολικό ύφος αυτής της ιστορικής μελέτης θα μπορούσαν να εγγραφούν στο κίνημα των muckrakers, με την έννοια ότι η ερμηνεία του Beard επιχειρεί να ξεσκεπάσει τους μύθους της πολιτικής, να αποκαλύψει την υλιστική, ιδιοτελή και ωφελμιστική διάσταση της πολιτικής, την οποία βέβαια ο ίδιος, κατά παράδοξο τρόπο, υπηρετούσε με τη δράση του.⁵⁰

49. T. Bottomore, *Critics of Society. Radical Thought in North America*, George Allen & Unwin, Λονδίνο 1967, σ. 49.

50. Για το σάλο που προκάλεσε στην κοινότητα των ιστορικών η εν λόγω μελέτη, βλ. ενδεικτικά P. Novick, *That Noble Dream*, ό.π., σσ. 96-97.

Οι Νέοι Ιστορικοί στάθηκαν λοιπόν επιφανείς παραγωγοί και εκφραστές μιας μεγάλης αλλαγής, όχι μόνο στην ιστοριογραφία, αλλά γενικότερα στην κοινωνική σκέψη. Βασική παράμετρος αυτής της αλλαγής ήταν η μεταμόρφωση της αμερικανικής κοινωνίας, η ταχύτατη ανάπτυξη της βιομηχανίας και των πόλεων, η εμφάνιση μεγάλων οικονομικών ανισοτήτων και η δημιουργία κινημάτων αμφισβήτησης. Σε αυτές τις συνθήκες, οι Νέοι Ιστορικοί στράφηκαν κατά της παράδοσης του κλάδου τους και επέκριναν τις αντιλήψεις του Ranke ως ανεπαρκείς για να καθοδηγήσουν την ιστορική έρευνα στις συνθήκες της μεταπολεμικής περιόδου. Οι διαμάχες σχετικά με ζητήματα κοινωνικών μεταρρυθμίσεων και η συνεχιζόμενη διεθνής κρίση προκάλεσαν την ανάγκη για μια λειτουργική ιστορία, μια ιστορία που να μπορεί να συνεισφέρει στην επίλυση των πιεστικών κοινωνικών προβλημάτων.

Εξάλλου, η δεκαετία του 1930 ήταν η εποχή του New Deal, ενός προγράμματος κοινωνικών μεταρρυθμίσεων που εφαρμόστηκε μόλις ο Roosevelt έγινε πρόεδρος των ΗΠΑ, το 1932. Σκοπός του εν λόγω προγράμματος ήταν η αντιμετώπιση της οικονομικής ύφεσης που αποκτούσε τις διαστάσεις της μεγαλύτερης, κατά γενική ομολογία, κρίσης του καπιταλιστικού συστήματος και του φιλελευθερισμού. Πρώτιστος στόχος ήταν η «αναδιοργάνωση της βιομηχανίας μέσω της εισαγωγής στοιχείων οικονομικού προγραμματισμού και επιστημονικής διαχείρισης (management), έτσι ώστε να αμβλυνθούν και να περιοριστούν οι επιδράσεις ανεξέλεγκτων παραγόντων που προέρχονται από τη σφαίρα της αγοράς».⁵¹ Στις μελέτες που κυκλοφορούσαν εκείνη την εποχή σημειώνονται δύο μεγάλες αλλαγές στην οικονομία. Αυτές αφορούσαν αφενός τη συγκέντρωση της παραγωγής σε ένα σχετικά μικρό αριθμό μεγάλων επιχειρήσεων και αφετέρου το διαχωρισμό στο εσωτερικό της επιχείρησης ανάμεσα στον ιδιοκτήτη του κεφαλαίου και τον διευθυντή (manager), ο οποίος αναλαμβάνει πλέον τον έλεγχο της παραγωγής. Η πολιτική κάθε εταιρίας καθοριζόταν από μια νέα κοινωνική τάξη, τους διευθυντές, που δεν είχαν την κυριότητα της επιχείρησης, αλλά ήσαν φορείς εξειδικευμένης γνώσης και για αυ-

51. T. Bottomore, *Critics of Society...*, ό.π., σ. 54.

τό το λόγο κρινόταν πλέον απαραίτητη η συμβολή τους στην αναδιάρθρωση της παραγωγικής διαδικασίας. Αυτές οι αλλαγές σήμαναν ουσιαστικά το τέλος του κλασικού φιλελευθερισμού: η λειτουργία της αγοράς δεν επαφίεται πλέον στο αόρατο χέρι του A. Smith, αφού οι γιγάντιες επιχειρήσεις λειτουργούν περισσότερο σαν μεγάλες γραφειοκρατικές μονάδες παρά σαν ανεξάρτητες και ανταγωνιστικές οικονομικές οντότητες.⁵² Βασική αρχή λοιπόν της κοινωνικής σκέψης ήταν ότι η αμερικανική κοινωνία χρειαζόταν πλέον ένα σύστημα διευθυντικού καπιταλισμού που θα λάβαινε υπόψη τις βαθιές αλλαγές στην αμερικανική οικονομία και κοινωνία.

Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο η κοινωνική μηχανική (social engineering), δηλαδή η αξιοποίηση της επιστήμης για τη διεύθυνση των κοινωνικών προβλημάτων και η χρήση της ιστορίας για τον έλεγχο του παρόντος και του μέλλοντος, αναγορεύτηκε σε πρωταρχική προτεραιότητα. Από αυτήν την άποψη, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η θέση των Νέων Ιστορικών για την εργαλειακή αντίληψη της ιστορικής γνώσης εμφανίζει μια εκλεκτική συγγένεια με τα προσωπικά βιώματα και τις αντιλήψεις αυτής της Νέας Τάξης, των διευθυντών, που έκτοτε παίζει στρατηγικό ρόλο στην οικονομία και την κοινωνία ενώ ηγείται της βιομηχανικής και πολιτισμικής παραγωγής. Εξάλλου, η εμπειρία του New Deal αντανακλάται και στη θεωρία που αναπτύσσει αργότερα, το 1941, ο J. Burnham στο βιβλίο του *Η Επανάσταση των Διευθυντών* (*The Managerial Revolution*). Ο Burnham υποστηρίζει ότι παρά τις ιδεολογικές τους διαφορές, οι ΗΠΑ και η Σοβιετική Ένωση εμφανίζουν μεταπολεμικά ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά που αφορούν τον γραφειοκρατικό έλεγχο, την κεντρικά σχεδιασμένη παραγωγή και την κοινωνική μηχανική. Βασικό παρακολούθημα αυτών των αλλαγών είναι η άνοδος αυτής της νέας τάξης διευθυντών που αποτελείται από επιστήμονες, φορείς εξειδικευμένης γνώσης, οι οποίοι αναλαμβάνουν τον έλεγχο της παραγωγής και το σχεδια-

52. N. Rose, *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ 1999, σ. 139.

σμό της κοινωνικής πολιτικής.⁵³ Η πεποίθηση, λοιπόν, των Νέων Ιστορικών σχετικά με το ρόλο της ιστορίας στον έλεγχο του παρόντος απηχεί τη βασική σύλληψη του management ως επιδέξιας και επιλεκτικής χρήσης της γνώσης που επενδύεται ως κεφάλαιο σε πρακτικούς και άμεσους στόχους. Για τους αμερικανούς ριζοσπάστες του Μεσοπολέμου, όπως έχουν μείνει γνωστοί στην ιστορία της αμερικανικής διανόησης οι Νέοι Ιστορικοί, ο ιστορικός οφείλει να χρησιμοποιεί τη γνώση του προς όφελος της κοινωνίας, την οποία εννοούσαν μάλλον ως ένα αδιαφοροποίητο και ομοιογενές όλον, με κοινά συμφέροντα και επιδιιώξεις.

Η γέννηση του ριζοσπαστισμού στο πεδίο της ιστοριογραφίας στο Μεσοπόλεμο ήταν εν πολλοίς αποτέλεσμα γεγονότων που συνδέονταν με την οικονομική ύφεση. Ήταν όμως αποτέλεσμα και διεθνών γεγονότων — ιδιαίτερα της ανόδου του ναζισμού στη Γερμανία, αφού μετά το 1932 η γερμανική απειλή είχε πλέον αναφανεί καθαρά στον ορίζοντα. Τι κι αν ο Einstein δυσανασχετούσε με τα πορίσματα της κβαντικής θεωρίας, λέγοντας ότι «ο θεός δεν παίζει ζάρια». Το ζήτημα ήταν ότι η Μεγάλη Ύφεση, με τις διεθνείς της διαστάσεις, δεν αποσταθεροποιούσε μόνο την οικονομία των ΗΠΑ αλλά αποδυνάμωνε την ευρωστία της ευρωπαϊκής οικονομίας, ενώ αύξανε τα κύματα των ανέργων σε όλες τις δυτικές χώρες.⁵⁴ Προκαλούνταν, έτσι, ισχυρά εθνικιστικά αισθήματα που στρέφονταν κατά των ξένων και δημιουργούνταν ένα κλίμα συλλογικής αβεβαιότητας και ανασφάλειας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο συντελέστηκε και η αλλαγή των απόψεων της αμερικανικής διανόησης για τη Σοβιετική Ένωση, η οποία παρουσιαζόταν όχι μόνο ως το κέντρο της αντίστασης κατά του φασισμού, αλλά κυρίως σαν μια κοινωνία η οποία με τον οικονομικό προγραμματισμό είχε καταφέρει μια αξιοσημείωτη οικονομική ανάπτυξη και είχε ε-

53. C. Boggs, *Intellectuals and the Crisis of Modernity*, State University of New York Press, Albany 1993, σ. 91.

54. J. Appleby κ.ά., *Knowledge and Postmodernism in Historical Perspective*, ό.π., σ. 262.

γκαινιάσει ένα πρόγραμμα κοινωνικών υπηρεσιών που πολύ θα ζήλευαν οι δυτικές καπιταλιστικές κοινωνίες.⁵⁵

Η σύνδεση γνώσης και πολιτικής μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου έμπαινε σε νέες βάσεις. Οι τεράστιες επενδύσεις στην άμυνα και η ανάπτυξη της πολεμικής βιομηχανίας θεωρούνταν επιτακτικές ανάγκες αφού μια νέα ενδεχόμενη πολεμική σύρραξη φαινόταν πλέον πολύ πιθανή. Κατά τη διάρκεια λοιπόν αυτής της εποχής, η σύνδεση γνώσης και εξουσίας ενισχύθηκε και από την ανάπτυξη της πολεμικής βιομηχανίας, γεγονός το οποίο έκανε αναγκαία τη σύνδεση της πανεπιστημιακής έρευνας με τις ιδιωτικές επιχειρήσεις και το κράτος. Η στροφή των Νέων Ιστορικών στο παρόν, ο παροντισμός, όπως αναφέρεται στη σχετική βιβλιογραφία, επηρεάστηκε σίγουρα και από τις κοινωνικές επιστήμες. Αυτές αποκτούσαν την ίδια εποχή ιδιαίτερο κύρος και γόητρο εξαιτίας της ενασχόλησής τους με τα επίκαιρα και ζωτικά προβλήματα της αμερικανικής κοινωνίας.⁵⁶ Ωστόσο, η ανάγκη χρηματοδότησης των ερευνητικών προγραμμάτων υποχρέωνε τους ιστορικούς να λαμβάνουν υπόψη τους τις ανάγκες των κρατικών αξιωματούχων για ιστορία. Ως προς την ανάγκη των ιστορικών να στραφούν στο παρελθόν και να το αντιμετωπίσουν ως δεξαμενή άντλησης επιχειρημάτων για τη νομιμοποίηση του παρόντος και της κοινωνικής πολιτικής, έχει ενδιαφέρον το ακόλουθο σχόλιο: «Η κυρία Fola LaFollette, στο συνέδριο της Pennsylvania Society το 1948, ανέφερε ότι πολλοί συγγενείς της, δημόσιοι άνδρες που δεν έχουν την ευκαιρία να ασχοληθούν με την ιστορική έρευνα σχετικά με τα θέματα που τους ενδιαφέρουν, ενέχυπταν συστηματικά σε ιστορικές μελέτες. Ωστόσο, αυτά τα βιβλία ιστορίας είχαν γραφεί χωρίς κανένα ή με ελάχιστο ενδιαφέρον όσον αφορά τις μεταβαλλόμενες ανάγκες και τις πολιτικές της "Wisconsin Idea", αλλά διαβάζονταν από τους συγγενείς πολιτικούς των LaFollette,

55. C. Boggs, *Intellectuals and the Crisis of Modernity*, ό.π., σ. 101. Επίσης, T. Bottomore, *Critics of Society*, ό.π., σ. 67.

56. Σχετικά με την έμφαση της κοινωνιολογίας σε πρακτικά προβλήματα της καθημερινής ζωής, βλ. C. Wright Mills, «The Professional Ideology of Social Pathologists», *American Journal of Sociology*, 49, 2 (1943), σσ. 165-180.

στην προσπάθειά τους να φωτίσουν τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν στην αρένα, στο στίβο της πολιτικής». ⁵⁷

Όταν το 1949 ο C. Read απευθύνεται στην Εταιρία Αμερικανών Ιστορικών, ο γερουσιαστής McCarthy έχει επιβάλει την παρουσία του στην πολιτική ζωή της χώρας, η Σοβιετική Ένωση έχει αναδειχτεί σε πόλο αμφισβήτησης του καπιταλιστικού τρόπου ζωής και οι φρικαλεότητες του σταλινισμού έχουν αρχίσει να θορυβούν τους ριζοσπάστες διανοούμενους. Ο Read δηλώνει θαυμαστής του Becker, εξαίρει την ομιλία «Καθένας είναι ιστορικός» που είχε δώσει ο διάσημος ιστορικός πριν μία δεκαετία από την ίδια θέση του προέδρου, υπαινίσσεται την επικαιρότητα των αντιλήψεών του για την ιστοριογραφία ως μια «πράξη πίστης (Act of Faith)» και συντάσσει το λόγο του σύμφωνα με το πρακτικό λαϊκιστικό ιδίωμα, μάλλον οικείο στον μέσο αμερικανό πολίτη. Αξίζει να παραθέσουμε ορισμένα εκτενή αποσπάσματα από αυτήν την ομιλία, η οποία καλούσε τους ιστορικούς να εγκαταλείψουν τον γυάλινο πύργο τους για να στρατευθούν και να πάρουν θέση απέναντι στη Μόσχα: «Για την πλειονότητα των ιστορικών, το γράψιμο της ιστορίας είναι ένας τρόπος για να βγάλουν το φωμί τους [...]. Σε τελική ανάλυση, η διδασκαλία της ιστορίας πρέπει να νομιμοποιείται με κοινωνικούς όρους, με όρους δηλαδή που να είναι σημαντικοί για το μέσο πολίτη. Αυτό αληθεύει σήμερα που η εκπαίδευση σε όλες τις βαθμίδες γίνεται ολοένα και περισσότερο δημόσια υπόθεση. Ο φορολογούμενος είναι ένας τύπος που σκέφτεται με πραγματιστικούς όρους. Είτε το θέλουμε είτε όχι, αυτός θα μας υποβάλει το αυτονόητο ερώτημα: τελικά τι αξίζει η ιστορία; Είναι ένα ζήτημα που δεν μπορούμε να αποφύγουμε. Εάν δώσουμε μια απάντηση που οδηγεί το φορολογούμενο να συμπεράνει ότι η ιστορία δεν αξίζει, μπορεί να αποφασίσει να κόψει το φωμί του ιστορικού [...]. Η εποχή που αφήνουμε πίσω μας, η εποχή του φιλελευθερισμού, χαρακτηριζόταν από μια ουδέτερη στάση απέναντι στα ζητήματα της ζωής [...]. Σε αυτήν τη φιλελεύθερη εποχή, η ουδετερότητα ήταν τόσο πάγια αξία ώστε πάψαμε να πιστεύουμε [...] στις

57. Ch. McArthur Destler, «Some Observations on Contemporary Historical Theory», ό.π., σ. 521.

δικές μας επιδιώξεις και τα δικά μας συμφέροντα. Σήμερα όμως, καθώς είμαστε αντιμέτωποι με εναλλακτικές λύσεις όπως ο Μουσολίνι, ο Χίτλερ και ο Στάλιν, πρέπει να υιοθετήσουμε μια μαχητική, αγωνιστική στάση εάν θέλουμε να επιβιώσουμε [...]. Πρέπει να παλέψουμε έναν εχθρό [...] και η φιλελεύθερη ουδέτερη στάση, η προσέγγιση της κοινωνίας με όρους αντικειμενικότητας και αμεροληψίας δεν επαρκεί [...]. Ένας ολοκληρωτικός πόλεμος, θερμός ή ψυχρός, επιστρατεύει τους πάντες και τους καλεί να πάρουν θέση [...]. Είμαστε υποχρεωμένοι να υιοθετήσουμε τη Νέα Ιστορία, ώστε η Κλειώ να γίνει το όργανο της αντι-προπαγάνδας στον αγώνα μας για επιβίωση και την πάλη μας με τη Μόσχα [...]. Χρειαζόμαστε λοιπόν κάτι περισσότερο από μια πνευματική δέσμευση. Χρειαζόμαστε μια πράξη πίστης».⁵⁸

Εάν οι ιστορικοί νομιμοποιούνται να γράφουν την ιστορία με βάση τις ιδεολογίες τους και τα άμεσα πρακτικά συμφέροντα των κοινωνιών, τότε με ποια λογική μπορεί κανείς να σταθεί κριτικά απέναντι στις ιστορίες που στέχονται απολογητικά στις ναζιστικές και σταλινικές παραχαράξεις του παρελθόντος; Αυτό το ερώτημα δεν φαίνεται να απασχολεί τους Νέους Ιστορικούς, όταν έγραφαν για τις ευθύνες της ιστοριογραφίας απέναντι στις προκλήσεις του 20ού αιώνα. Ο ιστορικός πρότυπο για τον Read, ο Beard, πρόσβαλε την αντικειμενικότητα της ιστορίας που ερευνά το παρελθόν με βάση τις αρχές του Ranke και υπονόμεισε το κύρος των συναδέλφων του ιστορικών που ακολουθούσαν τη μέθοδο του καταδεικνύοντας την εξάρτηση του γερμανικού ρομαντισμού του 19ου αιώνα από τις ιδεολογικές και πολιτικές ανάγκες του κράτους. Ωστόσο, ο ίδιος ο Beard δεν φαινόταν διατεθειμένος να υποβάλει και τις δικές του θεωρήσεις για το γράψιμο της ιστορίας στην ίδια σχετικιστική ανάλυση και ερμηνεία. Αν ο θετικισμός αποτελεί έκφραση των συντηρητικών μοναρχικών καθεστώτων και της πρωσικής γραφειοκρατίας, τότε οι ιδέες της Νέας Ιστορίας θα πρέπει να είναι εξίσου εξαρτημένες από συμφέροντα, εξίσου μεροληπτικές και ιδεολογικές όσο και αυτές των θεωρητικών τους αντιπάλων. Και η ο-

58. C. Read, «The Social Responsibilities of the Historian», *The American Historical Review*, 55, 2 (1950), σσ. 275-285.

μετολογία της πίστης από τη μεριά του ιστορικού δεν απαλλάσσει βέβαια τις μελέτες του από τον έλεγχο της αξιοπιστίας των ισχυρισμών του. Γιατί εάν δεχτούμε ότι μια ιστορική μελέτη είναι αντανάκλαση των αντιλήψεων του συγγραφέα της, αυτό δεν σημαίνει ότι η αποτίμησή της θα ελαττώσει ως ορθούς και υπεράνω ελέγχου τους δικούς του ισχυρισμούς σχετικά με το συμφέρον που υπηρετεί, αλλά θα αναζητήσει τις υποσυνείδητες, άρρητες και μη ομολογημένες παραμέτρους που διαμεσολαβούν τη ματιά του πάνω στα ιστορικά τεκμήρια. Και όπως είδαμε παραπάνω, η εργαλειοκρατική προσέγγιση του παρελθόντος, η λειτουργιστική και πραγματιστική αντίληψη των Νέων Ιστορικών για την ιστορική γνώση ως εργαλείο της πολιτικής, συνδέεται με τις διάχυτες στην κοινωνική σκέψη αντιλήψεις και ιδεολογίες που επιβάλλουν νέες προτεραιότητες στην ιστοριογραφική έρευνα και πρακτική. Έχοντας το νου του στραμμένο περισσότερο στους αναγνώστες, τους καταναλωτές της ιστορίας, παρά στους παραγωγούς της, ο Becker, συνάδελφος του Beard, ισχυρίζεται ότι η ιστορία γράφεται και ξεγράφεται ανάλογα με τις εκάστοτε ανάγκες της εποχής, και, συνεπώς, το παρελθόν είναι ένα δημιούργημα του ιστορικού που συμμορφώνεται πάντα στις δικές του πρακτικές ανάγκες και μέριμνες. Αν όμως αποδεχτούμε την πρόταση ότι όλες οι ιστορικές μελέτες για το παρελθόν είναι τοποθετημένες κοινωνικά και επηρεάζονται από παράγοντες όπως πιστεύω, δοξασίες, προκαταλήψεις, ιδεολογίες, ταξικά συμφέροντα, τότε δεν είναι δυνατόν να αποφανθούμε με ορθολογικούς όρους για το ποια ιστορική προσέγγιση είναι αξιόπιστη. Το μόνο που φαίνεται να μας απομένει είναι να προβούμε σε μια επιλογή, δηλαδή σε μια πράξη πίστης σε αξίες και αρχές που, βέβαια, βρίσκονται έξω από το πεδίο της ιστοριογραφίας.

Στο πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα, αρχίζει λοιπόν να διαδίδεται σε ολόένα και ευρύτερα στρώματα αμερικανών ιστορικών η πίστη ότι η ιστορία είναι κάτι περισσότερο από μια ενασχόληση των εγγράμματων ανθρώπων ή ένα σύνολο αληθινών ισχυρισμών για το παρελθόν. Η ιστορία γίνεται ένα πεδίο αναζήτησης νοήματος που θα θεμελιώσει τη δράση των κοινωνικών υποκειμένων, μια δεξαμενή άντλησης βεβαιοτήτων για το ραγδαία μεταβαλλόμενο και αβέβαιο παρόν. Σε μια εποχή που οι σταθερές

του παλιού κόσμου ανατρέπονταν, οι Νέοι Ιστορικοί έστρεψαν το ενδιαφέρον τους από το παρελθόν στον εαυτό τους επιζητώντας να βρουν εκεί τα ερείσματα της δράσης τους — μιας και ο κόσμος γύρω τους δεν μπορούσε να τους παρέχει ένα αρχιμήδειο σημείο. Με αυτόν τον τρόπο μπορούμε να ερμηνεύσουμε σήμερα την ομολογία πίστης των αμερικανών ιστορικών και τη στροφή της Νέας Ιστορίας στο υποκείμενο της γνώσης. Η ανάγκη ελέγχου της ρευστής πραγματικότητας και καθοδήγησης του μέλλοντος κατέληξε στην υποτίμηση του παρελθόντος ως πεδίου γνωστικής δραστηριότητας. Το παρελθόν έχασε τη γοητεία του, καθώς το παρόν έθετε επείγοντα και οξύτατα κοινωνικά προβλήματα που ζητούσαν λύσεις. Οι Νέοι Ιστορικοί δεν ενδιαφέρονται τόσο για την ιστοριογραφία ως διανοητικό εγχείρημα κατανόησης του παρελθόντος, όσο για τους όρους βάσει των οποίων πρέπει να γράφεται η επίσημη, κυρίαρχη ιστορία.

Υιοθετώντας όμως την αντίληψη της ιστορικής γνώσης ως ενός κατεξοχήν κοινωνικοπολιτικού εγχειρήματος, η Νέα Ιστορία κινδυνεύει να απαλείψει ακόμα και ως πρόταγμα την αυτονομία του ιστορικού και του πανεπιστημίου απέναντι στο κράτος, την αγορά και τις ιδεολογίες, ενώ φαίνεται να νομιμοποιεί τη μετατροπή του σε εκτελεστικό όργανο της προπαγάνδας.⁵⁹ Πρέπει, άραγε, να παραιτηθούμε από κάθε προσπάθεια να υπερασπιστούμε την ανεξαρτησία του ιστορικού και την αυτονομία της ιστορικής έρευνας, να συναινέσουμε στην ιδέα ότι ο τρόπος με τον οποίο ο ιστορικός ερμηνεύει τα ιστορικά τεκμήρια και προσεγγίζει το παρελθόν δεν διαφέρει ουσιωδώς από τον τρόπο που τα κοινωνικά υποκείμενα, οι μη ιστορικοί, θεωρούν την ιστορία; Να προσυπογράψουμε ανεπιφύλακτα την ιδέα ότι η ιστορία που γράφουν οι ιστορικοί πρέπει να γράφεται και να ξεγράφεται ανάλογα με τα ερωτήματα της κοινωνίας ή τις ιδεολογικές ανάγκες των διαφορετικών κοινωνικών και πολιτισμικών ομάδων που μάχονται για την ηγεμονία;

59. Για την κριτική αυτών των αντιλήψεων, βλ. ενδεικτικά R. Merton, «Role of the Intellectual in Public Bureaucracy», στο R. Merton, *Social Theory and Social Structure*, ό.π., σσ. 261-278.

Αυτού του τύπου τα ερωτήματα ορίζουν τα διλήμματα που συνοδεύουν κάθε αναστοχαστική απόπειρα των κοινωνικών επιστημών και συνοφίζουν τις προκλήσεις με τις οποίες βρέθηκε αντιμέτωπη η διανόηση καθ' όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Η αμφιταλάντευση των στοχαστών ανάμεσα στη στράτευση και την ουδετερότητα, ανάμεσα σε μια προσέγγιση του παρελθόντος ως ανεξάρτητου από το παρόν και τα μελήματα των μεταγενέστερων και σε μια προσέγγιση της ιστορίας ως δεξαμενής για την άντληση απαντήσεων που θα θεραπεύουν τις αγωνίες μας στο παρόν, ορίζουν έναν από τους εννοιολογικούς δυϊσμούς που ανήκουν στην προβληματική της ιστορικής και κοινωνικής θεωρίας, δηλαδή τους δυϊσμούς που επιτρέπουν, καθιστούν γόνιμο και διατηρούν ανοιχτό τον θεωρητικό διάλογο. Αυτός ο δυϊσμός δεν ανήκει αποκλειστικά στη θεωρία των κοινωνικών επιστημών, αλλά αποτελεί μέρος της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας, δηλαδή της βιωμένης ιστορίας της σύγχρονης διανόησης. Το πρόβλημα όμως ανακύπτει κάθε φορά που μία από αυτές τις διαφορετικές απαντήσεις στα διλήμματα της θεωρίας και της κοινωνικής ζωής προβάλλει ολοκληρωτικές φιλοδοξίες και επιχειρεί να κατισχύσει επί του αντιπάλου της για να επιβληθεί ως δόγμα, η διαφοροποίηση από το οποίο στιγμήματιζεται μάλλον ως παρέκκλιση από την ορθοδοξία παρά αντιμετωπίζεται με κριτικά επιχειρήματα. Και αυτή ήταν μάλλον η περίπτωση με την ιδέα της επιστήμης που προωθούσαν όχι μόνο οι Νέοι Ιστορικοί στην Αμερική των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα αλλά και οι σοβιετικοί στοχαστές την ίδια εποχή.

Σε επίσκεψή του στο Λονδίνο, το 1931, ο Nikolai Bukharin ανακοίνωσε στο Διεθνές Συνέδριο της Ιστορίας της Επιστήμης και της Τεχνολογίας σχετική εισήγηση με θέμα «Η θεωρία και η πρακτική από τη σκοπιά του διαλεκτικού υλισμού». Στην ομιλία του, ο θεωρητικός του μαρξισμού και ηγετικό στέλεχος του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης υποστήριξε ότι η πραγματική λειτουργία της επιστήμης εκδηλώνεται στην αναγκαία σύνδεσή της με την πρακτική και την ενίσχυση της αποτελεσματικότητάς της. Από αυτήν την άποψη, εκτιμούσε ότι η αστική επιστήμη που συμερίζεται την αυτάρκεια της επιστήμης, που ασπάζεται την ιδέα ότι καθήκον των επιστημόνων είναι να υπηρετούν την επιστήμη

χάριν της επιστήμης είναι τουλάχιστον αφελής.⁶⁰ Ο Bukharin αναφέρθηκε επίσης στην εντυπωσιακή πρόοδο της σοβιετικής αγροτικής παραγωγής η οποία λειτουργούσε ως κινητήρια δύναμη για την ανάπτυξη των επιστημών. Οι ανάγκες μελέτης του εθνικού πλούτου της Σοβιετικής Ένωσης έδωσαν το έναυσμα για συστηματική έρευνα στους τομείς της γεωλογίας, της χημείας κλπ. Ο Bukharin επέκρινε ακόμα την αφέλεια ορισμένων επιστημόνων που πιστεύουν ότι η πρακτική χρησιμότητα της επιστήμης ισοδυναμεί με τον υποβιβασμό της αξίας της, ισχυριζόμενος ότι κάθε σημαντική πρακτική προϋποθέτει μια μεγαλειώδη και σπουδαία θεωρία. Ασκώντας κριτική στον καπιταλισμό, ο ρώσος στοχαστής ανέφερε, μεταξύ άλλων, ότι η Σοβιετική Ένωση κατάφερε να πετύχει τη σύνθεση θεωρίας και πράξης ή, αλλιώς, επιστήμης και πρακτικής, επειδή η ηγεσία της καθόριζε το πλάνο των επιστημονικών ερευνών με βάση τον τεχνολογικό σχεδιασμό και τις ανάγκες της οικονομικής ανάπτυξης. Κατ' ανάλογο τρόπο, έκανε λόγο για την επανάσταση που επέφερε ο διαλεκτικός υλισμός, ως η μοναδική, πλήρης και ενοποιημένη επιστημονική μέθοδος, «το υψηλότερο επίτευγμα της ανθρώπινης διάνοιας». Συνεχίζοντας την αναφορά στα επιτεύγματα της επιστημονικής προόδου στη Σοβιετική Ένωση, ο Bukharin ολοκλήρωνε την ομιλία του κάνοντας μνεία στην οργάνωση της επιστημονικής εργασίας: «Παράλληλα με τη συγκεντροποιημένη και σχεδιασμένη οικονομία πορεύεται η οργάνωση των επιστημονικών θεσμών που συγκροτείται ως μια τεράστια συνεργασία εργαζομένων (workers)».⁶¹ Ο λόγος του σοβιετικού καθηγητή δεν κόμιζε καινοτόμες ιδέες, πρόκειται για σκέψεις και αντιλήψεις τις οποίες είχε αναπτύξει συστηματικά στη μελέτη του «Θεωρία του ιστορικού υλισμού» που δημοσιεύτηκε στη Μόσχα πριν από μία δεκαετία, το 1921. Στην εισαγωγή αυ-

60. N. Bukharin, «Theory and Practice From the Standpoint of Dialectical Materialism», στο *Science at the Crossroads: Papers Presented to the International Congress of the History of Science and technology Held in Λονδίνο from June 29th to July 3rd, 1931 by the delegates of the U.S.S.R, 1931*, <http://www.marxists.org/archive/bukharin/works/1931/diamat/>.

61. N. Bukharin, ό.π.

της της μελέτης, ο Bukharin συνόφισε τον πυρήνα της θεωρίας του σχετικά με τον ταξικό χαρακτήρα των επιστημών σημειώνοντας: «Η αλήθεια είναι ότι η επιστήμη —η κάθε επιστήμη— οφείλει την καταγωγή της στις ανάγκες της κοινωνίας ή, το λιγότερο, στις ανάγκες των κοινωνικών τάξεων». ⁶²

Οι ιδέες του Bukharin δεν άφησαν ασυγκίνητους ή τουλάχιστον ανεπρέαστους τους ευρωπαίους στοχαστές, οπωσδήποτε όμως δεν ήταν λίγα αυτοί που εκδήλωσαν την έντονη δυσαρέσκειά τους. Ανάμεσά τους ερχόσα θέση κατέχει ο Michael Polanyi, άγγλος, ουγγρικής καταγωγής φιλόσοφος ο οποίος στα μέσα της δεκαετίας του 1930 μεταστρέφεται από πακτικός επισκέπτης των συναδέλφων του στη Σοβιετική Ένωση σε έντονο επικριτή τους. ⁶³ Κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του στη Μόσχα το 1935, ο Polanyi συναντήθηκε με τον Bukharin και επιστρέφοντας στην Αγγλία δεν έπαψε έκτοτε να δηλώνει πόσο αποκρουστική έβρισκε την ιδέα του κεντρικού σχεδιασμού και της κρατικής παρέμβασης στο πεδίο της επιστήμης. ⁶⁴ Ο άγγλος φιλόσοφος, όχι μόνο μέσω του έργου του αλλά και της δράσης του, επέμενε στην αντίθεσή του προς το σοβιετικό πρότυπο και εναγκαλιζόταν την ιδέα της ανεξάρτητης επιστήμης την οποία ο Bukharin χαρακτήριζε ως αστική ψευδαίσθηση. Οι ιδέες του Polanyi για την ελευθερία του ερευνητή να επιλέγει το περιεχόμενο και το αντικείμενο της μελέτης του πήραν θεσμική μορφή στη Society for Freedom in Science στην ίδρυση της οποίας πρωτοστάτησε το 1941. ⁶⁵

Η δημιουργία της Society for Freedom in Science ήταν ουσιαστικά η απάντηση στη γοητεία που ασκούσε το σοβιετικό παράδειγμα σε άγγλους

62. Ν. Μπουχάριν, *Θεωρία του ιστορικού υλισμού*, Αθήνα χ.χ.

63. L.H. Swartz, «Michael Polanyi and the Sociology of a Free Society», *The American Sociologist*, 29, 1 (Μάρτιος 1998), σσ. 59-70.

64. P. Novick *That Noble Dream...*, ό.π., σσ. 294-295.

65. Στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, ο Michael Polanyi πήρε μέρος το 1953 σε συνέδριο που διοργάνωσε το Congress for Cultural Freedom, το οποίο χρηματοδοτούνταν από τη CIA. Βλ. σχετικά, P. Novick *That Noble Dream ...*, ό.π., σσ. 294-295.

μαρξιστές στοχαστές οι οποίοι, με ηγετική μορφή τον J.D. Bernal, είχαν ιδρύσει το κίνημα των Social Relations of Science που κυριάρχησε στην πνευματική και ακαδημαϊκή ζωή της Αγγλίας τουλάχιστον για δύο δεκαετίες, από το 1930 μέχρι και το τέλος του πολέμου, το 1945.⁶⁶ Ο Bernal, διαπρεπής ερευνητής στο πεδίο της μοριακής βιολογίας, τόνιζε τη σημασία της κοινωνικής και πολιτικής ευθύνης της επιστήμης την οποία αντιλαμβανόταν ως στενά συναρτημένη με την υπόθεση του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού της κοινωνίας — πρόκειται ουσιαστικά για αντιλήψεις που αναπτύσσονται στο πολυσυζητημένο βιβλίο του *The Social Function of Science* που δημοσιεύτηκε το 1939. Σε τι ανέρχεται το επιστημονικό δυναμικό της χώρας, ποιες είναι οι πηγές της χρηματοδότησής του, πώς συντονίζεται και ελέγχεται η επιστημονική έρευνα, ποια είναι η σχέση της επιστήμης με τις κοινωνικές ανάγκες και τον αγώνα για μια καλύτερη κοινωνία — αυτά είναι ορισμένα από τα ερωτήματα που ορίζουν την οπτική του μαρξιστή θεωρητικού. Ο πολιτικός και θεωρητικός αντίπαλος του Bernal, ο Polanyi, δεν αρνιόταν βέβαια ότι η επιστήμη δεν μπορούσε ή δεν έπρεπε να έχει πρακτικές χρήσεις. Επέμενε, ωστόσο, ότι η χρησιμότητά της εξαρτιόταν μάλλον από την ανάπτυξή της σύμφωνα με αξίες και αρχές που είναι εγγενείς στην επιστημονική δραστηριότητα: οι μελετητές οφείλουν πίστη σε αξίες που αφορούν αυτήν καθαυτήν την επιστήμη και δεν επιβάλλονται από τα έξω, από το κράτος, την οικονομία ή την πολιτική.

Από τη δεκαετία του 1920 έως και τα μέσα του 1950, η Σοβιετική

66. «Σήμερα, μετά την ήττα του κομμουνισμού το 1989, η μεσοπολεμική "μυστηριακή έλξη της Σοβιετικής Ένωσης" είναι πιο ακατανόητη από ποτέ. Όμως τα ίχνη της είναι διασκορπισμένα λίγο-πολύ παντού στην Ευρώπη. Στη δεκαετία του 1930 ο κομμουνισμός ήταν μια επιτυχία που μπορούσε να αντιπαρατεθεί στη διάλυση του καπιταλισμού, ένα παράδειγμα αντιμετώπισης των οικονομικών δυσκολιών της σύγχρονης κοινωνίας. Είχε μετατρέψει την καταρρακωμένη από τον πόλεμο τσαρική αυτοκρατορία σε μια μείζονα βιομηχανική δύναμη μέσα σε λίγα χρόνια: ήταν ένα σύστημα που λειτουργούσε», M. Mazower, *Σκοτεινή ήπειρος. Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001, σ. 121.

Ένωση χαρακτηρίστηκε από κοσμογονικές αλλαγές που ορίστηκαν από τα αποτελέσματα του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και της Οκτωβριανής Επανάστασης, τις σταλινικές εκκαθαρίσεις, τον πόλεμο κατά του φασισμού, την ευφορία της νίκης και την έναρξη της εποχής του Ψυχρού Πολέμου. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η κυριαρχία του Stalin δεν σημάδεψε μόνο την πολιτική ζωή, αλλά σφράγισε και το πεδίο της επιστήμης. Η Σοβιετική Ένωση λειτούργησε ως παράδειγμα για την εξάρτηση της επιστήμης από την ιδεολογία και την πολιτική — πρόκειται για μια κατάσταση της οποίας το αποκορύφωμα ήταν η επίσημη αποκήρυξη της γενετικής του Mendel το 1948 και η αναγόρευση της κομματικής και επιστημονικής ορθοδοξίας του Trofim Lysenko.⁶⁷

Από τα τέλη του 1920 έως το 1950, με την υποστήριξη της σοβιετικής πολιτικής ηγεσίας, η επιρροή του Lysenko στο πεδίο της επιστήμης παρέμεινε ισχυρή. Αν και οι θεωρίες του αποδείχτηκαν τελικά σε μεγάλο βαθμό αβάσιμες, οι ισχυρισμοί του έγιναν αποδεκτοί με ενθουσιασμό από την *Pravda* ως παράδειγμα μιας στρατευμένης επιστήμης που θα υπηρετούσε τις ανάγκες του σοβιετικού κράτους, δηλαδή την ελαχιστοποίηση των απαιτούμενων για συστηματική επιστημονική έρευνα οικονομικών πόρων και συγχρόνως τη μεγιστοποίηση της αγροτικής παραγωγής. Η απόκλιση από τις «επιστημονικές» θεωρίες του Lysenko θεωρούνταν προδοσία στις αρχές του «επιστημονικού» σοσιαλισμού, και οι συνήθειες ποινές για τους παραβάτες κυμαίνονταν από τον κοινωνικό αποκλεισμό, τη λογοκρισία και την εκκαθάριση έως τη φυλάκιση και την εξορία. Από το 1927, τα σοβιετικά μέσα ενημέρωσης προπαγάνδιζαν τις ανακαλύψεις του, ενώ ο Joseph Stalin και το κομμουνιστικό κόμμα προωθούσαν συστηματικά σε πρακτικές θέσεις της επιστήμης, της βιομηχανίας και της τεχνολογίας ανθρώπους με το δικό του κοινωνικό προφίλ: αγροτικής καταγωγής, χωρίς τυπική ακαδημαϊκή εκπαίδευση και ιδιαίτερες σχέσεις με την ακαδημαϊκή κοινότητα. Εξάλλου, στις δημόσιες ομιλίες του, ο γενικός γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης δεν παρέλει-

67. A.B. Kozhevnikov, *Stalin's Great Science. The Times and Adventures of Soviet Physicists*, Imperial College Press, Λονδίνο 2004, σ. 46.

πε να καταφερθεί εναντίον της αστικής επιστήμης και να εξάρει την ανάγκη σύνδεσης της θεωρητικής σκέψης και της επιστήμης με την πολιτική πρακτική.

«Δεν νομίζω ότι αποτελεί όνειδος για έναν ρώσο καθηγητή χημείας να εργάζεται προς όφελος των πρακτικών εφαρμογών της επιστήμης», έγραφε ο Vladimir Markovnikov το 1901.⁶⁸ Το απολογητικό ύφος της δήλωσης του ρώσου χημικού δείχνει ότι, στις αρχές του 20ού αιώνα, δεν ήταν καθόλου αυτονόητη η σύνδεση της επιστήμης με την τεχνολογία και για αυτόν ακριβώς το λόγο χρειαζόταν κάποιου είδους δικαιολόγηση. Κάτι τέτοιο ήταν μάλλον φυσικό και εξηγείται από το σχετικά χαμηλό επίπεδο της βιομηχανικής ανάπτυξης της ρώσικης κοινωνίας που δεν επέτρεπε ευκαιρίες καριέρας σε επιστήμονες οι οποίοι εργάζονταν κυρίως στα πανεπιστήμια και τους εκπαιδευτικούς θεσμούς με κύρια ενασχόλησή τους τη διδασκαλία. Τα μειονεκτήματα όμως αυτής της κατάστασης έγιναν φανερά με το ξέσπασμα του Α' Παγκόσμιου Πολέμου. Η τεχνολογική ανεπάρκεια που εκδηλώθηκε σε μια εποχή όχι μόνο εθνικής αλλά παγκόσμιας κρίσης κινητοποίησε μια τεράστια αλλαγή στους στόχους και τους προσανατολισμούς της επιστημονικής έρευνας που είχε ως αποτέλεσμα την αναγόρευση της επιστήμης σε βασική παραγωγική δύναμη.

Κατά τη δεκαετία του 1930, στη Σοβιετική Ένωση το σύνδρομο γνώσης και εξουσίας κατέστη κυρίαρχο στοιχείο της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Η επιστήμη όχι μόνο επηρεάστηκε από το νέο καθεστώς αλλά και συγκρότησε ένα από τα βασικά στοιχεία της σοβιετικής πολιτικής, όντας ταυτόχρονα προϊόν και αποτέλεσμα του σοβιετικού πολιτισμού. Η ιδιαίτερη ανάπτυξη των σχέσεων ανάμεσα στην επιστήμη και τις πρακτικές της εφαρμογές προωθήθηκε εξαιτίας των αναγκών του πολέμου και της ανάπτυξης της στρατιωτικής τεχνολογίας. Στην περίοδο του Μεσοπολέμου, όχι μόνο οι επιστήμονες της Σοβιετικής Ένωσης, αλλά και γενικότερα της Ευρώπης, άρχισαν να συνδέουν ολοένα και περισσότερο τις έρευνες και τις ανακαλύψεις τους με το γόητρο και το κύρος του έθνους τους. Η Μαρί Κιουρί άσκησε πιέσεις στη γαλλική κυβέρνηση για να αναλάβει

68. Ο.π., σ. 2.

τη χρηματοδότηση της δημιουργίας ενός επιστημονικού εργαστηρίου εξειδικευμένου σε έρευνες που θα υποστήριζαν την εθνική βιομηχανία ραδίου. Αν και λιγότερο επηρεασμένη από την πολεμική ατμόσφαιρα, η Αμερική άρχισε σταδιακά να πριμοδοτεί τη δημιουργία μεγάλων ερευνητικών εργαστηρίων που θα συνέδεαν τη θεωρία με τις ανάγκες της πυρηνικής έρευνας και της στρατιωτικής τεχνολογίας.

Η προπαγάνδα του Ψυχρού Πολέμου, δίνοντας βάρος στις ιδεολογικές διαφορές των Ηνωμένων Πολιτειών και της Σοβιετικής Ένωσης, επιτάχυνε ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να πούμε ότι, κατά το Μεσοπόλεμο, η κατάσταση των επιστημών στις ΗΠΑ και τη Σοβιετική Ένωση χαρακτηρίζεται από κάποιες αναλογίες, όπως σημαντική υποστήριξη από το κράτος, έμφαση στις πρακτικές τους εφαρμογές και την κοινωνική τους χρησιμότητα, δημιουργία μεγάλων, συγκεντροποιημένων ερευνητικών κέντρων και εργαστηρίων, γραφειοκρατικοποίηση, σύνδεση της επιστήμης με τις ανάγκες της στρατιωτικής βιομηχανίας και του πολέμου, ανάδειξη της σημασίας του κοινωνικού σχεδιασμού (social planning) και της κοινωνικής μηχανικής (social engineering).

Την ίδια εποχή, στην Αμερική, η σημαντική ανάπτυξη της επιστήμης οφείλεται στην υποστήριξη του κράτους και κυρίως στη δράση των διαφόρων φιλανθρωπικών ιδρυμάτων. Στις αρχές του 20ού αιώνα η τεράστια ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών δεν μπορεί να κατανοηθεί δίχως να λάβουμε υπόψη τη δράση των διαφόρων οργανισμών που συστήθηκαν από την οικογένεια Rockefeller. Στις δεκαετίες του 1910-1920 το τεράστιο ποσό των 35 εκατομμυρίων δολαρίων αποτέλεσε μόνο ένα μέρος των χρημάτων που δόθηκαν συνολικά για τις ανάγκες της έρευνας στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου. Μέσω του ιδρύματος Laura Spelman Rockefeller Memorial (LSRM), που ιδρύθηκε το 1918 από τον John D. Rockefeller, Jr., η φιλανθρωπία στην Αμερική αναδείχτηκε σε βασικό παράγοντα ανάπτυξης των ερευνητικών κέντρων που έθεταν ως στόχο τους την επεξεργασία λύσεων για τα οξύτερα και πιεστικά κοινωνικά προβλήματα αυτής της περιόδου. Το Social Science Research Council (SSRC), που ιδρύθηκε το 1923, υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους φορείς χρηματοδότησης,

σχεδιασμού και ανάπτυξης των ερευνών για την κατανόηση των σύνθετων και ποικίλων διαστάσεων της κοινωνικής, πολιτισμικής, οικονομικής και πολιτικής δομής της χώρας. Επίσης, στη δεκαετία του 1930, η μετακίνηση εκατοντάδων γερμανών, κυρίως εβραίων, διανοούμενων, καλλιτεχνών και επιστημόνων στηρίχθηκε σε ένα ευρύτατο πρόγραμμα διάσωσής τους από τις διώξεις και τη λογοκρισία που επέβαλλε ο φασισμός στην πνευματική ζωή της Γερμανίας. Με την υποστήριξη των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων των Rockefeller, χιλιάδες στοχαστές από όλη την Ευρώπη κατέκλυσαν τις ΗΠΑ, προσφέροντας στην αμερικανική κοινωνία ένα σημαντικό πνευματικό, πολιτισμικό και επιστημονικό κεφάλαιο που επενδύθηκε στις ανάγκες της επιστημονικής ανάπτυξης.⁶⁹

Στις ΗΠΑ το Social Science Research Council (SSRC) που ιδρύθηκε το 1923, με την υποστήριξη των Rockefeller, ήταν ο πρώτος, σε όλο τον κόσμο, εθνικός οργανισμός για το συντονισμό και τη συνεργασία των κοινωνικών επιστημών. Η πλούσια δράση που ανέπτυξε κατά τις δεκαετίες 1920-1930 υπήρξε καθοριστική για τη φυσιογνωμία και το χαρακτήρα των επιστημών σε όλο τον 20ό αιώνα, για το ρόλο που σταδιακά άρχισαν να διαδραματίζουν οι κοινωνικοί επιστήμονες στην πολιτική ζωή, τις σχέσεις τους με τα στελέχη του κοινωνικού σχεδιασμού και τη στενή σύνδεση της ακαδημίας, του κράτους πρόνοιας και της οικονομίας.⁷⁰ Καθώς τα πανεπιστήμια έστρεψαν το ενδιαφέρον τους στη βιομηχανική παραγωγή και την τεχνολογία, οι ακαδημαϊκοί άρχισαν σταδιακά να γίνονται ολοένα και πιο εξαρτημένοι ή τουλάχιστον πιο ευάλωτοι σε πιέσεις, ανάγκες και προτεραιότητες που προέρχονταν έξω από την επιστημονική κοινότητα. Οι συνασπισμοί, οι συμμαχίες και τα ευρύτατα δίκτυα συνεργασίας που συστάθηκαν ανάμεσα στους ερευνητές και τα στελέχη της κοινωνικής

69. D. Fisher, *Fundamental Development of the Social Sciences: Rockefeller Philanthropy and the United States Social Science Research Council*, The University of Chicago Press, Ann Arbor 1990: ειδικά το κεφάλαιο 4, «Consolidation and Retrenchment, 1930-36», σσ. 115-166.

70. Για τον πολιτικό πραγματισμό της φιλανθρωπίας των Rockefeller, βλ. D. Fisher, *ό.π.*, σσ. 2-14.

πολιτικής δεν χαρακτηρίζονταν πάντα από σύμπνοια.⁷¹ Η ένταση, και συχνά η σύγκρουση, ανάμεσα στην αντίληψη της επιστήμης ως ανεξάρτητης από την πολιτική και τη στράτευσή της στο πλευρό των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων ήταν ένα βασικό χαρακτηριστικό της κατάστασης των επιστημών στα χρόνια του Μεσοπολέμου. Ωστόσο, αυτή η ένταση υποχωρούσε, μάλλον, μπροστά στην τάση πολλών και σημαντικών μελών της ακαδημαϊκής κοινότητας να διευρύνουν τα όρια της αρμοδιότητας και της εξουσίας τους έξω από το πανεπιστήμιο. Η τάση αυτή εκφράστηκε με τη διάλυση του American Social Science Association (ASSA), ενός θεσμού που απαρτιζόταν ουσιαστικά από μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας, και την κυριαρχία του Social Science Research Council (SSRC) που αποκρυσταλλώνει πλέον την έναρξη μιας στενής συνεργασίας ανάμεσα στους πανεπιστημιακούς καθηγητές και εξέχοντα μέλη της οικονομικής και πολιτικής ζωής της χώρας.⁷² Οι ακαδημαϊκοί πίστευαν ότι θα εκπλήρωναν καλύτερα το ρόλο τους και θα αναλάμβαναν την κοινωνική τους ευθύνη επεξεργάζοντας το ενδιαφέρον τους στα επίκαιρα και πιεστικά κοινωνικά προβλήματα. Εξάλλου, το SSRC προωθούσε μια αντίληψη της επιστήμης που ήταν σταθερά προσανατολισμένη στην επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων, μια αντίληψη ρεαλιστική, πρακτική και διεπιστημονική, συντονισμένη με τις αρχές και τις αξίες του κράτους πρόνοιας.

Με αίτημα την ορθολογική διαχείριση των κοινωνικών προβλημάτων, το αμερικανικό κράτος πρόνοιας επιχειρούσε να διαμορφώσει μια ευρύτατη συναίνεση μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων και να εκμαιεύσει τη συγκατάθεσή τους στη χάραξη της κοινωνικής πολιτικής. Στο πλαίσιο αυτό, οι κοινωνικοί επιστήμονες διήλθαν τα στενά και περιορισμένα όρια της ακαδημίας για να αναλάβουν τη νομιμοποίηση των κυβερνητικών επιλογών απολαμβάνοντας ως αντάλλαγμα ιδιαί-

71. Για τις εντάσεις και τις αντιθέσεις που αφορούν τη σχέση των κοινωνικών επιστημών και του κράτους στη δεκαετία του 1930, βλ. ενδεικτικά R. Nisbet, «Conflicting Academic Loyalties», στο R. Nisbet, *Tradition and Revolt. Historical and Sociological Essays*, Random House, Νέα Υόρκη 1968, σσ. 283-308.

72. D. Fisher, *ό.π.*, σ. 5.

τερο κύρος, υψηλό γόητρο, θεσμική υποστήριξη και χρηματοδότηση από τα φιλανθρωπικά ιδρύματα των Rockefeller. Αποτέλεσμα αυτής της συντονισμένης και μεθοδικής προσπάθειας ήταν η έκδοση μιας μελέτης, το 1933, με τον τίτλο *Recent Social Trends in the United States*, η οποία θεωρήθηκε ομολογουμένως ένα σπουδαίο επίτευγμα.⁷³ Πάνω από χίλιοι ερευνητές υψηλού επιπέδου συνεργάστηκαν για να φέρουν εις πέρας αυτό το μνημειώδες έργο, το οποίο στο σύνολό του φτάνει τους 13 τόμους.⁷⁴

Ο Beard, ηγετική φιγούρα σε όλη αυτήν την προσπάθεια, σχολιάζοντας το γεγονός σε ένα ειδικό τεύχος του περιοδικού *Social Forces*, σημειώνει ότι πρόκειται για μια «περιεκτική, ολοκληρωμένη και συντονισμένη εκστρατεία κατά την οποία όλες οι κοινωνικές επιστήμες καταπιιάστηκαν με τα νέα κοινωνικά προβλήματα του έθνους».⁷⁵ Η μελέτη, αν και δεν αναλύει συστηματικά την οικονομική ύφεση του 1929, αναγνωρίζει την ανάγκη της παρέμβασης του κράτους σε όλα τα πεδία του συλλογικού βίου, ενώ διαπνέεται από μια διάχυτη αισιοδοξία σχετικά με τις δυνατότητες της κοινωνικής μηχανικής και του σχεδιασμού που στηρίζεται στην ιδέα ότι η συμπεριφορά των πολιτών, η σκέψη και η δράση των κοινωνικών υποκειμένων, αποτελεί ένα εύπλαστο υλικό που μπορεί να διαμορφωθεί σε μεγάλο βαθμό από την κοινωνία. Όπως ανέφερε σχετικά ο Beard, η αξία αυτής της μελέτης έγκειται στο ότι κινητοποίησε τους ακαδημαϊκούς να ξεπεράσουν τα διλήμματα της ουδετερότητας και της στράτευσης για να προασπίσουν τις αξίες του κοινωνικού σχεδιασμού τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο.⁷⁶

Το 1928 εκδόθηκε στο Παρίσι η μελέτη του Julien Benda *Η Προδοσία των Διανοούμενων* (*The Treason of Intellectuals*). Η αξία αυτής της

73. D. Fisher, *Fundamental Development of the Social Sciences...*, ό.π., σσ. 120-143.

74. Ό.π., σ. 104.

75. Ό.π.

76. H.E. Barnes, «Review of Charles A. Beard, *The Nature of the Social Sciences in relation to Objectives of Instruction*, American Historical Association, Report of the Commission on the Social Studies, Part VII, New York: 1934», *The American Historical Review*, 40, 1 (Οκτώβριος 1934), σσ. 98-99.

μελέτης δεν βρίσκεται τόσο στην κοινωνιολογική και ιστορική της εμβρίθεια, ούτε στη συνέπειά της με την προσωπική ιστορία του συγγραφέα της, αλλά μάλλον αφορά την κριτική και πολεμική της διάσταση. Στη μελέτη αυτή, ο γάλλος, εβραϊκής καταγωγής, στοχαστής απευθύνεται στους διανοούμενους του Μεσοπολέμου και κρούει ένα σήμα κινδύνου: η γνώση αξιολογείται με κριτήρια ωφελιμιστικά και πραγματιστικά, συνδέεται άμεσα και αποκλειστικά με πρακτικούς στόχους και έτσι αποκλίνει από τις οικουμενικές αρχές του Διαφωτισμού. Ο Benda υπερασπίζεται μια αντίληψη της τέχνης, της επιστήμης και της φιλοσοφίας που θεωρεί τη γνώση ως αγαθό αυτό καθαυτό και όχι ως τεχνική, ένα εργαλείο για την πραγματοποίηση συγκεκριμένων πρακτικών ωφελημάτων, ένα σύνολο αρχών για την αγωγή του πολίτη, ένα εγχειρίδιο κοινωνικής μηχανικής, μια συνταγή βεβαιοτήτων και ελπίδων για το αβέβαιο μέλλον και το μυστικό παρόν. Οι σύγχρονοι διανοούμενοι, επιμένει ο Benda, αποκλίνουν από την κλασική έννοια της παιδείας και διακατέχονται από το σύνδρομο του βασιλιά-φιλοσόφου, δηλαδή από την ανάγκη τους να χρησιμοποιήσουν την εξουσία του κράτους, του έθνους και του κόμματος για να ενισχύσουν και να δώσουν κύρος στις θεωρίες και τις ιδέες τους. Ασπαζόμενοι τα πολιτικά πάθη, τις ιδεολογίες του φασισμού, του εθνικισμού, του κομμουνισμού και της κοινωνικής μηχανικής, οι διανοούμενοι του Μεσοπολέμου, καταλήγει ο γάλλος στοχαστής, υιοθέτησαν τελικά τον πρακτικό τρόπο σκέψης και αντίληψης και έτσι, συμπεραίνει, πρόδωσαν το ρόλο τους στην υπηρεσία των οικουμενικών αξιών της και της ανιδιοτελούς γνώσης.

Η ένταση που προκύπτει από την προσπάθεια απάντησης στο ερώτημα αναφορικά με τη θέση και το ρόλο του ιστορικού μέσα την κοινωνία συνοδεύει κάθε αναστοχαστική απόπειρα των κοινωνικών και ιστορικών σπουδών. Η ένταση αυτή εκβάλλει στο ερώτημα εάν ο ιστορικός, όπως και κάθε κοινωνικό υποκείμενο, αποτελεί μέρος της κοινωνίας μέσα στην οποία σκέφτεται ή εξαιτίας μιας ιδιαίτερης παιδείας, που επιβάλλει βέβαια σημαντικούς εννοιολογικούς περιορισμούς, είναι συγχρόνως σε θέση να υπερβαίνει το άμεσο παρόν, τους κοινωνικούς καθορισμούς και τις πολιτισμικές εξαρτήσεις της σκέψης του· εάν ο ιστορικός, όπως κάθε κοινωνικό

υποκείμενο, στρέφεται στην ιστορία για να αντλήσει χρήσιμες πληροφορίες για την πρακτική του ή εάν στρέφεται στο παρελθόν κινητοποιούμενος από ένα ενδιαφέρον το οποίο δεν είναι ιεραρχικά ανώτερο ή κατώτερο, αλλά άλλο, δηλαδή ποιοτικά διαφορετικό από το ενδιαφέρον του ακτιβιστή, των στελεχών του κοινωνικού σχεδιασμού, των ανθρώπων της δράσης και της πολιτικής.